

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱՂՈՆՅ

ԼԻԿԱՆՂՈՍԻ ԲԱՆԱԿԱԹԵՄԸ ՀԱՅ-ԲՅՈՒԶԱՆԴԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Այս բանակաթեմի հիմնադիրը հայագգի նշանավոր Մելիասն է՝ երկայնաբազուկ [հորջոջված] Աշոտ իշխանի քաջարի զինվորը և վասալը: Ահա թե ինչ է պատմում Լիկանդոսի ծագման մասին Կոստանդին [VII] Ծիրանածինը [944-959].

«Լիկանդոսը բոլորովին վերջերս դասվեց բանակաթեմերի և քաղաքների շարքը՝ նշանավոր Լևոն կայսեր գահակալության օրոք: Անցյալում այն ամայի և անմարդաբնակ էր, ինչպես Ցամանդոս կոչվող երկրամասը և հայերին մերձակա հողերը: Այդ ամբողջ տարածաշրջանը ճանաչում և անգամ ընդհանուր անուն չունեին:

Հաղթ և հսկա հայր՝ [Լեկաստրիա] Անգուրիների փեսան, երկայնաբազուկն ու խիստ կոփվածը, ում հայերեն լեզվով Ագոտոս [Աշոտ] էին անվանում և որը, ես չեմ կարող ասել՝ իբրև փախստական, թե բարեկամ, նշանավոր Լևոն կայսեր մոտ էր եկել: Նա իբրև վասալ պահում էր հենց վերջերս վախճանված հռչակավոր Մելիասին, որը նրա հետ մասնակցեց բուլղարական դժբախտ պատերազմին՝ ես նկատի ունեմ բուլղարական թագավորի դեմ մղվող պատերազմը: Բուլղար Սիմեոն թագավորի դեմ մղվող պատերազմում հայր սպանվեց. նա էքսկուրիտոսներ կոչվող կայսերական պահակախմբերի հրամանատարն էր: Հենց այդ ժամանակ էր, որ միևնույն պատերազմում, անհայտ հանգամանքներում, զոհվեց Լևոն կայսեր պրոտովեստիարիոս Թեոդոսը:

Սակայն, վերոնշյալ Մելիասը պատերազմում կենդանի մնաց և ողջ ու առողջ գնաց հայերի երկիր: Լինելով հաղթ և հակում ունենալով բարբարոսական ավազակային գործերի հանդեպ, նա անդամակցեց հայերից կազմված հրոսակախմբին և ինչպես կարողացավ՝ ամրապնդեց [Լիկանդոս] քաղաքի միջնաբերդը: Աստիճանաբար առաջընթաց ապրելով՝ նրան հաջողվեց գրեթե ամբողջ քաղաքը դուրս բերել ավերակներից: Իր նախկին տեսքն ընդունած բովանդակ երկիրը վերաբնակեցվեց հայերով: Այն արգավանդ էր բնակչությանը կերակրելու և արոտավայրերով հարուստ՝ ձիերի ու ցանկացած անասունների համար: Շատ խոհեմ Մելիասի ջանադիր աշխատանքի շնորհիվ՝ Լիկանդոսը վերածվեց բանակաթեմի և դարձավ նշանավոր գորավարություն: Ինչ վերաբերում է այս քաղաքի անվանը, ապա այն նախասկզբնականն է և հին ու ծագում է հայ ցեղից և հայերեն լեզվից:

Այս քաղաքի մասին գոյություն ունի մի հիասքանչ լեգենդ, որն օտար չէ բանաստեղծական երևակայությանը: Քաղաքի պարսպապատում փորագրված է մի արձանագրություն, որտեղ նշված է. «Ի՛նչ Կոստանդնուպոլիս: Ի՛նչ Լիկանդոս: Ի՛նչ Թովմա ó πρόικοS (մեծատուն): Ի՛նչ կայսր»:

Այս արձանագրությունը ծագել է հետևյալ ձևով: Մեծ և նշանավոր Հուստինիանոս կայսրն այն ժամանակաշրջանում, երբ նրա հորեղբայր Հուստինոսը կեսարի կարգավիճակով ձեռքում էր պահում Հռոմեական կայսրության գայիսոնը, նշանակվել էր հռոմեական բոլոր գորքերի գլխավոր հրամանատար և քանի որ շրջագայում էր Փոքր Հայքի բնակավայրերում, ժամանել է Լիկանդոս: Այս քաղաքի πρόικοS-ը՝

նշանավոր Թովման, որն անասունների հոտերով այնքան հարուստ էր, որքան, ըստ Սուրբ Գրքի վկայության՝ երանելի Հոբբ, առաջարկել է Հուստինիանոս [կեսարին] իբրև զարմանահրաշ և գրավոր հիշատակման արժանի նվեր, ծաղկաթմբի տեսքով, զանազան գույների տաս հազար ոչխար. հազար սև ոչխարներ, նույնքան սպիտակ գույնի, նույնքան մոխրագույն, նույնքան բծավոր, հազար ուրիշներ, որոնք հրագույն էին, նույնքան գորշ, նույն քանակությամբ ուրիշներ՝ դեղին գեղմով, նույնքան կապտավուն և նույնքան ուրիշներ՝ ծիրանագույն գեղմով, նույնքան ոսկեգույն, որոնք ունեին այնպիսի գեղմ, ինչպիսին է ծովային կակղամորթի վուշը, ինչպիսին պետք է լինի նշանավոր ոսկե գեղմը՝ ինչպես այդ մասին ասում են հույները: Կարճ ասած՝ տաս հազար ոչխար՝ տարբեր գույների և որոնք զանազանվում են ըստ յուրաքանչյուր հազարի: Կեսարը դրանով հիացել է և Թովմայի ընծան ընդունելուց հետո կատակով կարգադրել է քաղաքի դարպասի վրա փորագրել վերոնշյալ արձանագրությունը:

Այս քաղաքը բանակաթեմի է վերածվել նշանավոր Լևոն կայսեր օրոք՝ Մելիասի անվեհերության շնորհիվ, որին անդրադարձանք վերը և, մասնավորապես, որովհետև խելացի միապետը կարողացել է կարգավորել գործերը զգուշությամբ և գնահատել այս մարդու արժանիքները: Այսքանը Լիկանդոսի և դրա հարևան Ցամանդոսի մասին»¹:

Լևոն [VI] [886-912] կայսեր օրոք տեղի ունեցած մի քանի բանակաթեմերի վերափոխության կապակցությամբ, Կոստանդին [VII] Ծիրանածինը վերստին անդրադառնում է Լիկանդոսի պատմությանը՝ շատ ավելի մանրամասնորեն կանգ առնելով Մելիասի իրականացրած աշխատանքի վրա.

«Աստվածավախ Լևոն կայսեր օրոք Լարիսան Սեբաստիայի տուրման էր, Կյումբալեոսը՝ Խարսիանոնի, իսկ Սյումպոսիոնն ամայի էր և սահմանամերձ Լիկանդոսի տարածաշրջանին: Աստվածավախ Լևոն կայսեր գահակալության ժամանակ Արգիրոսի որդի Եվստաթիոսը հետ կանչվեց աքսորից և նշանակվեց Խարսիանոնի զորավար: Մելիասն իբրև փախստական դեռևս գտնվում էր Մելիտենեում, ինչպես նաև Վասսակիոսն իր երկու եղբոր՝ Կրիկորիկոսի և Պագունեսի հետ և Իսմայիլ հայը, որոնք կայսրից և վերոնշյալ Արգիրոսից գրավոր պահանջեցին խրիստոլուով հաստատված հավաստիացում առ այն, որ Վասսակիոսն իր եղբայրների հետ գնան հաստատվելու Լարիսայում, և որ Վասսակիոսը նշանակվի Լարիսայի կլեյսուրարիս, ինչ որ եղավ, և Իսմայիլը՝ Սյումպոսիոնի, ինչ որ եղավ, և որ Մելիասը լինի Եփրատիայում գտնվող Տրյուպիա անապատի տուրմարիս, ինչ որ եղավ:

Բայց քանի որ մելիտենեացի [արաբները] շարժվեցին Իսմայիլի դեմ և նրան սպանեցին, Սյումպոսիոնը մնաց ամայի: Վասսակիոսը դատապարտվեց դավաճանելու դիտավորության պատճառաբանությամբ և բռնեց աքսորի ճանապարհը: Դրանով Լարիսան վերստին դարձավ Սեբաստիային ենթակա տուրմա, որի զորավար նշանակվեց Լևոն Արգիրոսը՝ Եվստաթիոսի որդին, որը հետագայում դարձավ մագիստրոս և սխոլերի դոմեստիկոս:

Ինչ վերաբերում է Մելիասին, նա հաստատվեց Եփրատիայում, և երբ Կոստանդինը նշանակվեց Խարսիանոնի դուքս (ավելի շուտ՝ Կոստանդին Դուկասը Խարսիանոնում – [Ն. Ա.]), այս նույն Մելիասը մեկնեց և վերագրավեց Լիկանդոսի նախ-

¹ [Constantinus Porphyrogenitus,] De Thematibus, [t.] 1, ch[apitre] 12, p. 32-35.

կին ամրոցը, այն վերակառուցեց, ամրացրեց և դարձրեց իր նստավայրը: Աստվածավախ Լևոն կայսրը դրան տվեց կլեյսուր անունը: Այնուհետև, Մելիասը Լիկանդոսից գնաց Ցամանդոսի լեռը և այնտեղ հիմնադրեց մինչ այսօր գոյություն ունեցող բերդամրոցը: Այն ևս կոչվեց կլեյսուր: Մելիասը դարձավ նաև Սյունպոսիոնի տիրակալը և այն դարձրեց տուրմարխություն:

Աստվածավախ Կոստանդին կայսեր և նրա մոր՝ Ջոնի գահակալության օրոք, Լիկանդոսին առաջին անգամ տրվեց զորավարության կարգավիճակ և դրա առաջին զորավար նշանակվեց անձամբ Մելիասը, որն այդ ժամանակ սոսկ Լիկանդոսի կլեյսուրարին էր:

Հետագայում այս նույն Մելիասն արժանացավ մագիստրոսի կոչումի՝ Կոստանդին կայսեր հանդեպ ի հայտ բերած հավատարմության և սարակինոսների դեմ [պայքարում] գործած տարբեր ու անհամար սխրանքների համար²:

Մելիասի տիրոջ անունն Ագոտոս է, որն, անկասկած, հայկական Աշոտ անունն է, թեպետ հեղինակն իր աշխատություններում ամենուր տառադարձում է՝ Ασωτίος³ և [նվաստական-փաղաքշական]՝ Ασωτικός³:

Երկայնաբազուկ և բարձրահասակ Աշոտին հարկ չկա շփոթելու մեկ այլ հայ իշխանի հետ, որն ունենալով միևնույն անունը՝ նմանապես հռչակված էր իր ֆիզիկական ուժով, ինչպես այդ հավաստում են ժամանակագիրները: Նա Սմբատ [I] թագավորի որդին էր. 914 թ. [արքայազն Աշոտը] եկել է Կոստանդնուպոլիս և վերադարձից հետո հաջորդել իր հորը⁴:

Աշոտ Երկայնաբազուկը Կոստանդնուպոլիս է եկել Լևոն կայսեր գահակալության սկզբում: Ճակատամարտը, որի ընթացքում նա զոհվել է՝ Բուլղարոփիզոնի ճակատամարտն է:

Արշավանքն ուղղված էր Բուլղարիայի Սիմեոն թագավորի [893-927] դեմ: Բանակը Լևոն Կատակալոս մագիստրոսի բարձր հրամանատարության ներքո էր, որը Լևոն Փոկասի մոտ հենց նոր նշանակվել էր սխուրի դոմեստիկոս: Լևոն կայսրը նրա հետ ուղարկել է պատրիկ և պրոտովեստիարիոս Թեոդոսին, որը զոհվել է մարտի դաշտում⁵: Ժամանակագիրները չեն հիշատակում Աշոտ Երկայնաբազուկի մասին: Նրան ճանաչում է միայն Կոստանդին [VII] Ծիրանածինը, որը նրան դա-

² [Constantinus Porphyrogenitus,] De Administrando Imperio. [De Ad. Imp. Recognovit Immanuel Bekkerus. Bonnae, 1840], c[hapitre] 50, p. 227-228.

³ Նույն տեղում, գ[լուխ] 43, 45 և 46: ΦΑσωτίκιος, նույն տեղում, գ[լուխ] 43, էջ 187: Կոստանդին [VII] Ծիրան[ածին]ին ծանոթ է αζωτο՝ «ազատ» հայերեն բառը (նույն տեղում, էջ 202), որն Աշոտի հետ որևէ առնչություն չունի, բայց, հավանաբար, ազդել է ΦΑζωτο՝ տառադարձության վրա:

⁴ S[ե(u)] մեր հոդվածը՝ [N. Adontz,] Ašot Erkat [ou de fer, roi d'Arménie de 913 à 929. – "Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales", t. III, Bruxelles, 1935, p.13-35].

⁵ Theoph[anes] Cont[inuatus], Chronographia, ex recognitione Immanuelis Bekkeri, Bonnae, 1838], p. 359-360; Georg[i] Monachi Vitae Imperatorum recentiorum. In.: Theoph. Cont., p. 855. Λεων οθ βασιλευ; √ δομεστικο; √

τωαν σχολων προβαλλεται Λεωντα Κατακαλων, ερν τη/θ θραβδω/ τη; √ ο[ικησιν ε]χοντα, και; μετ φ αυρωε αρωοστε πλλαι Θεοδοσιον πατρικιον και; πρωτοβεστιαριον. [Լևոն թագավորը սխուրի դոմեստիկոս է նշանակում Լևոն Կատակալոսին, որը բնակվում էր Ռաբդոնում և նրա հետ ուղարկում է պատրիկ և պրոտովեստիար Թեոդոսիոսին:] Սիմեոն [Լոգոթետը] նրան անվանում է πρωτοβεστιαριο √ Θεοδοριο √ [պրոտովեստիար Թեոդորոս]: S[ե(u)] Sym[eonis Magistri ac Logothetae Annales. In.: Theoph. Cont.], p. 702.

սում է Միմեոնի դեմ մղված պատերազմի զոհերի շարքում, «որտեղ, ի շարս այլոց, զոհվեց նաև պրոտովեստիարիոս Թեոդոսը»: Մա մեզ թույլ է տալիս հավաստել, որ երկուսն էլ՝ թե(Աշոտը և թե(Թեոդոսը զոհվել են Բուլգարոփիզոնի ճակատամարտում: Ժամանակագիրները չեն հաղորդում նաև ճակատամարտի տարեթիվը: Միմեոն [Լոգոթետը] դրա մասին հիշատակում է ի շարս այն իրադարձությունների, որոնք, ըստ նրա, տեղի են ունեցել Լևոն VI-ի [թագավորության] երրորդ տարուց հետո և վեցերորդ տարուց առաջ: Բայց քանի որ այդտեղ հիշատակված է Ստեփանոս պատրիարքի վախճանի և նրա հաջորդ Անտոնիոսի վերելքի մասին, շատ ավելի հավանական է, որ Բուլգարոփիզոնի ճակատամարտը կարող էր տեղի ունենալ Լևոնի [թագավորության] հինգերորդ տարվա վերջում կամ վեցերորդ տարվա սկզբում, այսպիսով, 891-892 թթ.:

Այն կինը, որի փեսան Աշոտն էր, թվում է, թե Միքայել Անգուրեսի՝ Μιχαήλ πραιπόσιτοσ ὁ Ἀγγοῦρησ ազգականուհին է, որը հիշատակվում է Վասիլ I-ի [867-886] թագադրության մասնակիցների թվում⁶: Ենթադրվում է, որ նա եղել է թեթևաբարո կին: Լատիներենի թարգմանիչը կարծել է, թե λαϊκαστρία-ն հատուկ անուն է կամ մականուն: Եթե նա եղել է այլասերված կին, հասկանալի չէ, թե ինչո՞ւ է կայսր գրողը նրան արժանացրել իր ուշադրությանը: Γαμβρόσ արտահայտությունը բավական երկիմաստ է, որպեսզի կարողանանք ճշգրտել, թե ո՞ւմ հետ է ամուսնացել Աշոտը՝ նրա քրոջ, թե դստեր հետ: Աշոտը, որն ինչպես բոլոր հայ ավատատերերը, զինվորական էր, մայրաքաղաք ժամանումից քիչ անց, կարողացել է հասնել էքսկուբիտորների դոմեստիկոսի պաշտոնի, որը սխոլարիոսներից հետո կայսերական ամենակարևոր կորպուսն էր. ուստի՝ զարմանալի է, որ մեր հեղինակը թերացել է նրան անվանել ոչ այլ կերպ և ավելի հարգալից, քան իբրև թեթևաբարո կնոջ փեսա:

Այնուամենայնիվ, նրա վասալ Մելիասի հանդեպ ճակատագիրն ավելի բարեհաճ է գտնվել և կայսրությանը մատուցած ծառայությունների դիմաց՝ նա գովեստի է արժանացել նաև իր տիրոջ նոթերում: Նա սովորական սպասավոր կամ ծառա չէր. հունարեն՝ δοῦλος-ը, ինչպես հայերեն՝ «ծառայ»-ն, ունի նաև վասալի իմաստ: Այն պայմանները, որոնցում նա և նրա տերը թողել են իրենց երկիրը՝ Կոստանդնուպոլիս գնալու համար, անհայտ են: Մեր հեղինակը չի կարող նույնիսկ ասել, թե նրանք կայսեր մոտ էին եկել իբրև πρὸς ψυξ". [փախստական], թե ψίλοσ [բարեկամ], և թե ծագումով նրանք Հայաստանի որ երկրամասերից էին: Այս դարաշրջանում Հայաստանում տիրող քաղաքական իրավիճակը հնարավորություն է ընձեռում ստորև առաջադրել մի քանի ենթադրություններ: Ընդունելով, որ Աշոտը կայսեր մոտ էր եկել իբրև ψίλοσ, այն է՝ ինչ-որ առաքելության հանձնակատար, կարելի է դա հարաբերակցել Աշոտի՝ Բագրատունիների առաջին թագավորի գահ բարձրանալու հետ, ինչը տեղի է ունեցել հենց այն ժամանակաշրջանում, երբ Աշոտն ու Մելիասը եկել են մայրաքաղաք: Բոլոր հայ պատմիչները հաստատում են, որ իշխանաց իշխան Աշոտը արքայական թագին հասել է Վասիլ I-ի համաձայնությամբ, և որ կայսրը, այն, ինչ հաղորդում է [իրադարձությունների] ժամանակակից պատմիչ Հովհաննես Կաթողիկոսը, հաշտություն և դաշինք է կնքել Աշոտ [I]-ի [885-890]

⁶ Georg., p. 832. φΑγγουριωνη համապատասխանում է φΑγγουρησ անվանը, ինչպես φιλγερωνα φιλγερ-ին (Theoph. Cont., p. 235; Sym., p. 675; Georg., p. 828).

հետ՝ անվանելով նրան «իմ սիրելի որդի»⁷: Մենք գիտենք, որ Հայաստանի իշխանաց իշխաններին հասցեագրված՝ կայսեր գրվածքներն ունեին *πρός ... πνευματικός* *ήμῶν τέκνον* [մեր հոգևոր որդուն] խորագիրը⁸: Հովհաննես Կաթողիկոսն, անտարակույս, տեղյակ է եղել Վասիլ I-ի՝ Աշոտ թագավորին հղած նամակին, որը և նրան ներշնչել է հղված արտահայտությունը:

Հավաստելով, որ Վասիլն Աշոտի թագադրությանը տվել է իր համաձայնությունը, Ասողիկը գտնում է, որ դա տեղի է ունեցել հայոց թվարկության 336 թվին (887 թ. ապրիլ - 888 թ. ապրիլ), այսինքն՝ խոսքը վերաբերում է այնպիսի տարեթվի, երբ Վասիլն արդեն վախճանվել էր⁹: Հարցն ավելի է բարդանում նրանով, որ Մոսկվայի Լազարյան ձեմարանի Ավետարանի հիշատակարանը՝ մեզ հասած ամենահին ձեռագիրը, տեղեկացնում է, որ Ավետարանն արտագրվել է հայոց թվարկության 336 թվին՝ *իշխանաց իշխան* (այստեղ և այսուհետ՝ ընդգծումները հեղինակին են - Պ. Հ.) Աշոտի իշխանության (*principat*) օրոք: Այսպիսով, կամ 336 թ. գրիչը դեռևս չգիտեր, որ իշխանաց իշխան Աշոտը դարձել է թագավոր, կամ գերադասել է պահպանել *ἀρχὼν* *τὸν ἀρχοντῶν* պաշտոնական տիտղոսը: Եթե մենք ավելացնենք, որ ըստ Թովմա Արծրունու՝ Աշոտը վախճանվել է հ[այոց] թ[վարկության] 339 թվին՝ չորս տարի թագավորելուց հետո¹⁰ և, այսպիսով, գահ է բարձրացել հ[այոց] թ[վարկության] 335 թվին, հասկանալի կդառնա, որ Աշոտի [I]-ի թագադրման տարեթիվը մնում է անորոշ: Այդուհանդերձ, հավաստի է, որ Աշոտ [I]-ի թագադրության առիթով նրա և կայսեր՝ անկախ այն բանից Վասիլի, թե նրա որդու՝ Լևոնի միջև տեղի են ունեցել դիվանագիտական բանակցություններ: Եթե Աշոտ [I] թագավորի ուղարկած առաքելության ղեկավարն Աշոտն էր՝ Մելիսսի հետ մեկտեղ, որոնք ժամանել են Կոստանդնուպոլիս Լևոն VI-ի օրոք, ապա ճիշտ կվարվենք, եթե Աշոտ [I]-ի գահակալությունը հետաձգենք մինչև Լևոնի թագավորությունը: Մոսկվայի Ավետարանի միևնույն հիշատակարանի վերջում նշված է. «Ես՝ Սահակ Վանանդացիս, Վարդ Վանանդացու որդին, որին նաև Մլեհ էին անվանում»¹¹:

Խիստ հրապուրիչ է ի դեմս նրա ճանաչել Լիկանդոսի ապագա տիրոջը: Ժամանակաշրջանը և մեր հաղորդած հանգամանքները պատեհ են այսպիսի նույնացմանը նպաստելու համար: Վանանդը Շիրակի հարևանությամբ գտնվող Կարսի տա-

⁷ Հովհաննես Կաթողիկոս, Պատմություն Հայոց, Թիֆլիս, 1912, էջ 140:

⁸ De Cerimoniis Aulae Byzantinae, [liber] II, 48, p. 686-687. «Իմ հոգևոր որդի»՝ ինչպես [Հովհաննես I] Չմշկիկն է իր նամակում անվանում Աշոտ [III] թագավորին՝ ըստ Մատթեոս Ուռհայեցու: [Տե(ս) Մատթեոս Ուռհայեցի, [Ժամանակագրություն, Վաղարշապատ, 1898], գլ[ուխ] 16, [էջ 19]:

⁹ Ասողիկ, Պատմություն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 157:

¹⁰ Թովմայի վարդապետի Արծրունույ Պատմություն Տանն Արծրունեաց, ի լոյս էած Բ. Պ[ատկանյանց], Ս. Պետերբուրգ, 1877, III, [գլուխ] 21:

¹¹ Ֆ. Մակլերը սխալվել է, նշելով. «որին անվանում էին երկրորդ Մլեհ» (տե(ս) Ասողիկի թարգմանության նրա նախաբանը [F. Maccler, Introduction, Etienne Asohik de Taron, historien arménien du Xe-XIe siècle. - Histoire universelle par Asohik de Taron. Traduite de l'arménien et annotée par Frédéric Maccler, deuxième partie, livre III, (888[?]-1004[?], Paris, 1897.)] p. LXIV): Այս դարաշրջանում հայ ավատատերերի շրջանում ընդունված էր ունենալ երկու անուն: Սահակի հորն անվանում էին Վարդ-Մլեհ կամ Վարդ, որին անվանում են Մլեհ: Մոսկովյան ձեռագիրը՝ Լազարյան ձեմարանի ամբողջ գրադարանի հետ մեկտեղ, այժմ գտնվում է Երևանում: Բարեբախտաբար, ունենք դրա լուսատիպ հրատարակությունը, որը պատրաստվել է Մոսկվայում 1899 թ.: [Տե(ս) Աւետարան ըստ թարգմանութեան նախնեաց մերոց գրեալ ՅԼԶ թ. Հայոց և յամի Տեառն 887, Մոսկվա, 1899:]

րաժաշտական է, որտեղ և Աշոտ [I] թագավորի մայրաքաղաքն էր: Մելիսաի սենյորը՝ Աշոտ Երկայնաբազուկը, կարող էր լինել Վանանդի իշխաններից և, հավանաբար, անձամբ թագավորի մերձավորներից: Այս ամենը նպաստում է Մլեհին Մելիսաի կամ Լիկանդոսի Մլեհի հետ նույնացմանը: Այդուհանդերձ, հարկը չկա այստեղ ոգևորվելու: Նախ՝ Սահակն իր հոր մասին արտահայտվում է ինչպես արդեն վախճանվածի մասին, քանզի նշում է, որ իր հորն *անվանում էին* (և ոչ թե *անվանում են*) Վարդ, իսկ երկրորդ անվամբ՝ Մլեհ: Այնուհետև, եթե նա նույնիսկ դեռևս կենդանի է եղել և մեկնել է Կոստանդնուպոլիս, Մլեհը հ[այոց] թ[վարկության] 336 թվին (887-888 թթ.) պետք է լիներ ոչ պակաս, քան երեսունհինգ տարեկան՝ եթե հաշվի առնենք, որ նա այդ ժամանակ ուներ մի որդի, որը պետք է լիներ բավական մեծահասակ՝ կատարելու համար գրական պատվեր: Մլեհն, այսպիսով, կարող է ծնված լինել 850-855 թվականների շրջանում: Մելիսաը մահացել է 934 թ.՝ ճակատամարտի դաշտում: Եթե Մլեհը նույնանում է Մելիսաի հետ, ապա նա իր վախճանի պահին կարող էր լինել ավելի, քան ութսուն տարեկան, որն ակնհայտորեն չափազանց է՝ զենքը ձեռքին մահկանացուն կնքած մարդու համար:

Անբացատրելի է, թե ինչու Աշոտ [I] թագավորի կարծեցյալ բանագնացները, իրենց հայրենիք վերադառնալու փոխարեն, ծառայության են անցել կայսեր մոտ, այնուհանդերձ որքան տարօրինակ թվա, ինչ-որ ձևով կարելի է դա արդարացնել: Սակայն զարմանալի է նաև, որ Մելիսան իր տիրոջը՝ Աշոտին կորցնելուց հետո, գնացել է ոչ թե Աշոտ [I] թագավորի մոտ, այլ Եփրատիայի տարածաշրջան: Այսպիսով, իրավասու ենք կարծել, որ ինչպես և նրա տեղ Աշոտը՝ նա սերում էր այդ տարածաշրջանից:

Կոստանդին [VII] Ծիրանածինը կարող էր շատ ավելի իրավացի լինել, եթե Աշոտ Երկայնաբազուկին բնութագրեր միաժամանակ *πρόψυγο*Ս և *ψίγο*Ս: Մենք ավելի հավանական ենք կարծում, որ այս հայ իշխանը ներկայացել էր Լևոն կայսերը՝ հողերի փոխանակությանը հետամուտ լինելու համար, ինչպես նրանից հետո և, անտարակույս, նրա օրինակով՝ դա կանեն Մանուելն իր չորս որդու, Վասսակիոսն իր երկու եղբոր հետ, Իսմայիլն ու այլք: Աշոտի քայլերը հաջողությամբ չեն պսակվել: Կայսրը բավարարվել է նրան էքսկուբիտոսների ղեկավար նշանակելով, ինչպես ավելի ուշ Մանուելն է պահվել մայրաքաղաքում, իսկ նրա որդիները պաշտոններ են ստացել բանակում:

Մելիսաը գտնվել է ավելի իրատես և կայսրից որևէ բարերարություն չակնկալելով՝ գնացել է այնտեղ, որտեղից, անկասկած, եկել էր՝ տնօրինելու իր ճակատագիրը: Մելիսաի պարագան խիստ ուսանելի է և, ըստ էության, արժանի է քննության:

Կոստանդին [VII] Ծիրանածինը նշում է, որ 892 թ. պատերազմից հետո Մելիսաը գնացել է հայերի երկիր՝ *πρό*Ս *τῷ* *τῶν* *‘* *Αρμενίων* *χώρου* *ἀπάρ*Ս, և հայերի օգնությամբ հաստատվել Լիկանդոսի ու Ցամանդոսի տարածաշրջանում: Միևնույն հեղինակը նրան մեզ ներկայացնում է, ի դեպ, իբրև փախստականի, որը բնակվել է Մելիտենեում, հետևաբար՝ մի արաբ էմիրի մոտ, որի ենթակայության ներքո էր գտնվում քաղաքն այդ ժամանակաշրջանում և որտեղից, այլ հայերի հետ մեկտեղ, նա դիմում է Խարսիանոնի Եվստաթիոս Արգիրոս զորավարին և կայսերը՝ ստանալու խրիսովոլով հաստատված թույլտվություն՝ տուրմարիսու լինելու համար *εἰς*

Εὐφράτειαν εἰς τὰ Τρυττία εἰς τὴν ἐρημίαν¹² [Եփրատիայում գտնվող, Տրյուպիա անապատի շրջանում]: Մելիասը գրավել է Լիկանդոսն ու Ցամանդոսը և նույնիսկ Մյումպոսիոնը, երբ Կոստանդին Դուկասը նշանակվել է Խարսիանոնում:

Մելասին վերաբերող այս երկու պատմությունում նշմարելի է անհամապատասխանություն: Ըստ առաջին պատմության՝ Մելիասն սկսել է իր գործունեությունը Լիկանդոսում, որը ռազմակալել է մայրաքաղաքից ժամանելուց ի վեր, այն դեպքում, երբ երկրորդ պատմությունը նրան ներկայացնում է իբրև փախստականի Մելիտենում. այնուհետև՝ նա հաստատվում է Եփրատիայում և այնտեղից իր տիրություններն ընդարձակում՝ ռազմակալելով Լիկանդոսն ու Ցամանդոսը:

Եթե չենք ցանկանում մեղադրել կայսր հեղինակին իրեն հակասելու մեջ՝ հարկ է ընդունել, որ այստեղ խոսքն առնչվում է Մելիասի պատմության երկու տարբեր պահերի: Առաջին անգամ նա հաստատվել է Լիկանդոսում, բայց հարկադրված է եղել այն լքել մեզ անհայտ պատճառով և հասնել Մելիտեն: Այստեղից նա հետամուտ է եղել Եփրատիայի տարածաշրջանում իբրև տուրմարիոս հաստատվելու համար թույլտվություն ստանալուն, որպեսզի այնուհետև՝ գնա և Լիկանդոսում ու Ցամանդոսում հաստատի իր տիրապետությունը¹³: Սակայն սա միակ հակասությունը չէ, որը հարկ է հաղթահարել: Մեր հեղինակը պնդում է, որ Մելիասը դիմել է Խարսիանոնի Եվստաթիոս Արգիրոս զորավարին՝ Եփրատիան ստանալու համար: Սակայն, հայտնի է, որ Եվստաթիոս Արգիրոսն Անատոլիկոնի ենթագորավար լինելուց հետո, եղել է վիզլայի դրոնգար, և որ Լևոն VI կայսրը նրան ազատել է այդ պաշտոնից՝ Խարսիանոնում գտնվող նրա տուն աքսորելու համար, և որ ճանապարհին նա մահացել է իր ծառայի տված թույնից¹⁴: Այսպիսով, Եվստաթիոսը երբեք չի եղել Խարսիանոնի զորավար: Այս փաստը նսեմացնում է Կոստանդին [VII] Ծիրանածինի վկայության արժանահավատությունը, քանզի աքսորված Արգիրոսն այստեղ ներկայացվում է իբրև Խարսիանոնի զորավար¹⁵:

¹² [Constantinus Porphyrogenitus,] De Them[atibus, t. 1, chapitre 12,] p. 33.

¹³ [Constantinus Porphyrogenitus,] De Adm[inistrando Imp[erio,] p. 227.

¹⁴ Theoph. Cont., p. 374.

¹⁵ Պետք չէ Եվստաթիոս Արգիրոսին շփոթել նրա նույնանուն ժամանակակիցների հետ, որոնցից երկուսին մեր սկզբնաղբյուրները զանազանում են: Նրանցից մեկը՝ Լևոն VI կայսեր թագավորության սկզբից ի վեր մինչև 904 թ. կատարում էր նավատորմի դրոնգարի պարտականությունները: Նա էլ եղել նավատորմի հրամանատարը բուլղարների Սիմեոն ցարի դեմ ուղղված՝ Նիկիփոր Փոկասի արշավանքի ժամանակ՝ 891 թ. շրջանում (տե՛ս Theoph. Cont., p. 358; Georg., p. 854; Sym., p. 701):

Այս հեղինակները չեն հիշատակում հրամանատարների անունները և ըստ նրանց՝ արշավանքը տեղի է ունեցել Լևոն [VI]-ի [թագավորության] երրորդ տարուց հետո և յոթերորդ տարուց առաջ: Կոստանդին [VII] Ծիրանածինը լավ է ճանաչում այս Եվստաթիոսին՝ նավատորմի դրոնգարին, և այն, ինչ պատմում է Սիմեոնի դեմ պայքարում օգնության կանչված թուրքերի և նավավար Միքայել Բարկալասի մասին, որի անվեհերության շնորհիվ իրավիճակը փրկվել է, վկայում է, որ այստեղ, իրոք, խոսքը վերաբերում է Փոկասի արշավանքին և դրոնգար Եվստաթիոսին ([Constantinus Porphyrogenitus,] De Adm[inistrando Imp[erio,] p. 237-239): Նույն ժամանակագիրները հիշատակում են Սիկլիայում գտնվող Տաորմին քաղաքի գրավման մասին, որն ըստ Սիմ[եոն Լոգոթետի]՝ տեղի է ունեցել Լևոն VI-ի [թագավորության] տասներեքերորդ տարում, այն է՝ 898-899 թթ. և միայն Գեորգիոսն է քաղաքի կորուստը վերագրում նավատորմի դրոնգար Եվստաթիոսի և ոմն Կարմալասի դավաճանությանը, այնպես որ կայսրը նրանց դատապարտել է մահվան, սակայն այնուհետև՝ պատրիարք Նիկողայոսի միջամտության շնորհիվ բավարարվել նրանց աքսորելով՝ Եվստաթիոսին Ստուդիոնի, իսկ Կարմալասին Պիկրիդիո վանքերը (Theoph. Cont., p. 365; Georg., p. 860-[86]1; Sym., p. 704): Սակայն, ինչպես պարզվում է,

Ինչ վերաբերում է Կոստանդին Դուկասին, ապա ճշգրտելու համար այն տարեթիվը, երբ նա կարող էր Խարսիանոնի գորավարը լինել, հարկ է անդրադառնալ, թե ինչ են մեզ պատմում նրա հոր՝ Անդրոնիկոսի մասին:

Թեոփանեսի Շարունակողը նշում է.

Ο δὲ βασιλεὺς εἶχε τῶν Ἀνατολικῶν ὑποστράτηγον Εὐστάθιον πατρίκιον, ὃς ἐκ τῆς γενεᾶς τῶν Ἀργυρῶν ἐκπεφώνηται· ὃς τοῖς Ἰσμαηλίταις κατεστράτει οὐκ ἅπαξ ἀλλὰ καὶ πολλάκις μωμαλεόμενος, καὶ Ἀνδρόνικον τὸν ἐκ τοῦ Δοικῆς, καὶ αὐτὸς αὐτῆς μετὰ τοῦτον τε τῆς στρατηγεσίας ἐπειλημμένος καὶ πατρίκιος ἐνσεμινόμενος· ὃν τοσοῦτον οἱ Ἀγαρηνοὶ ἐδεδίσαν, ὥς τὸ τοῦτον ὄνομα πρὸς ἐκδειμάτωσιν ἐν τούτοις ἅπασι λέγεσθαι¹⁷. [Թագավորն ուներ ռուպես Արևելյան Անատոլիկոս թեմն-

րի] ենթագորավար (հյուպոստրատեգոս)՝ պատրիկ Եվստաթիոսին, որը հռչակված է եղել Արգիրոս՝ գեղեցկագույն և բարի տոհմանուններով: Նա պատերազմում էր իսմայելացիների դեմ՝ ոչ թե մեկ, այլ բազում անգամներ, աչքի ընկնելով և գնահատվելով իր եռանդի, ուժի, խելամտության, խիզախության, բանականության, պարկեշտության և արդարության համար: Նրան էր ծառայում նաև Անդրոնիկոսը՝ Դուկաս [տոհմից]: Հազարացիներն այնպես էին սարսափում Եվստաթիոս Արգիրոսից, որ նրա լոկ անունը նրանց երկյուղ էր ներշնչում ու շփոթություն [պատճառում]:

Այս հատվածը օգտակար է համեմատել [Գեորգիոս] Համարտոլոսի [Մեղապարտի] Շարունակողի համատեքստի հետ (ռուսական հրատարակությունում).

Ο δὲ βασιλεὺς εἶχε τῶν Ἀνατολικῶν ὑποστράτηγον Εὐστάθιον πατρίκιον, ὃς ἐκ τῆς γενεᾶς τῶν Ἀργυρῶν ἐκπεφώνηται· ὃς τοῖς Ἰσμαηλίταις κατεστράτει οὐκ ἅπαξ ἀλλὰ καὶ πολλάκις μωμαλεόμενος, καὶ Ἀνδρόνικον τὸν ἐκ τοῦ Δοικῆς, καὶ αὐτὸς αὐτῆς μετὰ τοῦτον τε τῆς στρατηγεσίας ἐπειλημμένος καὶ πατρίκιος ἐνσεμινόμενος· ὃν τοσοῦτον οἱ Ἀγαρηνοὶ ἐδεδίσαν, ὥς τὸ τοῦτον ὄνομα πρὸς ἐκδειμάτωσιν ἐν τούτοις ἅπασι λέγεσθαι¹⁷. [Թագավորն ուներ ռուպես Արևելյան Անատոլիկոս թեմն-

16.

քիչ անց Եվստաթիոսին շնորհվել է ներում, և նա վերականգնվել է իր պաշտոնում: Ինչպես հաղորդում են միևնույն սկզբնաղբյուրները՝ նավատորմիղը Եվստաթիոսի գլխավորությամբ է ուղարկվել Լևոն Տրիպոլիտացու՝ այդ նշանավոր ուխտադրուծի դեմ, որն ուղեկցել է արաբների ռազմածովային ուժերին դեպի կայսրություն և կողոպտել Թեսալոնիկ քաղաքը՝ Լևոն VI-ի [թագավորության] տասնութերորդ տարում, այն է՝ 903-904 թթ.: Այս անգամ ևս Եվստաթիոսն իր կոչումի բարձրության վրա չի գտնվել՝ չհամարձակվելով նույնիսկ դիմակայել թշնամուն և հարկադրված է եղել իր տեղը զիջել Կիմերիոսին՝ կայսեր պրոտոստեկրետին (**Theoph. Cont.**, p. 366-[36]8; **Georg.**, p. 862; **Sym.**, p. 707):

Կոստանդին [VII] Ծիրանածինին հայտնի է մեկ այլ՝ Լևոն VI-ի թագավորության օրոք կիբիրեոսների բանակաթեմի ենթագորավար Եվստաթիոս, որը բնութագրվել է իբրև պրոտոսպաթար և սեկրետիկոս: Իր բանակաթեմ հասնելուն պես, այս Եվստաթիոսը սկսում է բանսարկել մարդայիտների կատեպանի դեմ, որն էր ոմն Ստավրակիոս Պլատիսը: Հիմերիոսի օժանդակությամբ, որն այդ ժամանակ փոստի լոգոթետն էր և հովանավորում էր Եվստաթիոսին, իսկ ավելի ուշ դարձել է նրա թշնամին, նրան հաջողվել է հեռացնել Ստավրակիոսին՝ նրա տեղը զբաղեցնելու համար: Նա մնացել է այս գույգ պաշտոններում մինչ Լևոն VI-ի մահը, որի հաջորդ Ալեքսանդր [I կայսրը] նրան պաշտոնանկ է արել և Խասեին նշանակել կիբիրեոսների գորավար, իսկ իր եղբորորդի Աբերկիոսը ստացել է մարդայիտների կատեպանի պաշտոնը (**[Constantinus Porphyrogenitus,] De Adm[inistrando] Imp[erio,] p. 229-231**): Այս Եվստաթիոսը, որն ավելի երկար է ապրել, քան Լևոն [VI] կայսրը, չի կարող ակնհայտորեն նույնացվել Եվստաթիոս Արգիրոսի հետ, որը վախճանվել է նույն կայսեր օրոք:

¹⁶ **Georg[ii Monachi, dicti] Hamart[oil, Chronicon]**. Ed. Istrin, p. 33. Հունարեն բնագրում բացակայում են փակագծերում վերցված բառերը, ինչը կարելի է վերականգնել ըստ հին ռուսերեն թարգմանության. սրբ

րի] ենթագորավար (հյուպոստրատեզոս)՝ պատրիկ Եվստաթիոսին, որը հռչակված է եղել Արգիրոս տոհմանունով, որը պատերազմում էր իսմայելացիների դեմ, և ոչ թե մեկ, այլ բազում անգամներ կռվի է բռնվել, ինչպես նաև Անդրոնիկոսին Դուկաս [տոհմից], որն ինքը [Եվստաթիոսից] հետո ստացել էր այս գորավարությունը և արժանացել պատրիկի կոչման: Հազարացիներն այնպես էին սարսափում [նրանից], որ նրա լույ անունը նրանց երկյուղ էր ներշնչում ու շփոթություն [պատճառում]:

Ձանազանությունը երկու բնագրերի միջև ակնառու է: Մեկը Եվստաթիոս Արգիրոսին է վերագրում այն, ինչը մյուսը նախասահմանում է Անդրոնիկոս Դուկասի համար: Քաջարի գորավարը, որի սոսկ անունը սարսափ էր ներշնչում թշնամուն, ըստ առաջին բնագրի՝ Եվստաթիոսն է, այն դեպքում, երբ մյուսը պնդում է, որ դա եղել է Անդրոնիկոսը: Վերջինս իբր Եվստաթիոսին հաջորդել է հրամանատարի նրա պաշտոնում, փաստ, որին առաջին բնագիրն անտեղյակ է եղել կամ այդ մասին լռություն է պահպանել: Այս տարակարծության հետևանքով առաջ եկած դժվարությունը շրջանցելու համար, Կեդրենոսը սահմանափակվել է միայն փաստեր հաղորդելով՝ առանց զանազանելու երկու գորավարներին:

ὁ δὲ βασιλεὺς πρὸς τὴν ἑω δὺο γενναϊοτάτῳ ἐκπέμπει στρατηγῷ, Εὐστάθιον τε τοῦ γένους τῶν Ἀργυρῶν καταγόμενον καὶ Ἀνδρόνικον τὸν ἐκ τοῦ Δουκός, οἵτινες πολλὰ τρόπαια ἐστήσαντο κατὰ τῶν Ἀγαρηνῶν¹⁸. [Թագավորն Արևելք է ուղարկում եր.]¹⁷

կու ազնվագույն գորավարների՝ Եվստաթիոսին, որը սերում էր Արգիրոսների տոհմից, և Անդրոնիկոսին՝ Դուկասներից, որոնք նշանավորվեցին հազարացիների դեմ [մղված պատերազմի] բազում զինաբախումներում:]

Համարտողուսի Շարունակողի բնագիրը, այս պարագայում, անկասկած, գերադասելի է, քան Թեոփ[անեսի] Շար[ունակողի] բնագիրը: Հստակորեն տեսանելի է, որ վերջինս դրանից է սերում՝ Եվստաթիոսի օգտին անելով մի քանի փոփոխություններ: Այսպիսով, Թեոփ[անեսի] Շար[ունակողը] բաց է թողել Անդրոնիկոսի հրամանատարությանը վերաբերող նախադասությունը՝ դրանից պահպանելով միայն մեկ բառ՝ ἐπειλημμενός, որպեսզի նրան ներկայացնի այլ պաշտոնում, և հետևաբար, Անդրոնիկոսին դարձրել է Եվստաթիոսի ենթակա՝ Ἰχὼν καὶ Ἀνδρόνικον ἱ նկատի ունենալով Եվստաթիոսին, այլ ոչ թե ὀβασιλεύς-ին, ինչպես նշված է Համարտ[ողուսի] Շար[ունակողի] մոտ: Այս փոփոխությունները հեղինակն արել է գիտակցաբար՝ փառաբանելու համար Արգիրոսի ցեղը, հավանաբար, մի ժամանակաշրջանում, երբ կայսերական գահը զբաղեցնում էր Ռոմանոս [III] Արգիրոսը (1028-1034)¹⁸: Դա, իհարկե, չի նշանակում, որ Եվստաթիոսն արժանի չէր գովեստի: Երկու գորավարներին վերաբերվելով իբրև հավասարի՝ Կեդրենոսը մասամբ իրավացի էր: Թվում է, թե արաբական սկզբնաղբյուրները հաստատում են, որ թե(մեկը և թե(մյուսը աչքի են ընկել արաբների դեմ մղվող պատերազմում: Ըստ հ[իջրայի թվարկության] 291 թ. (24-ը նոյեմբերի 903 թ. - 13-ը նոյեմբերի 904 թ.)՝ բյուզանդացիները մտել են Հաղաթի տարածաշրջան: Արաբական նավատորմիղը՝ մի ուխ-

же имяше Естафия патриция соуще от вѣстока подстратито (соущи подвоеводу), иже от Аргоурь имене словяшесе.

¹⁷ [Georgius] Cedrenus, Historiarum compendium. Ioannis Scylitzae ope ab Immanuele Bekkero, t.] II, [Bonnae, 1839], p. 263.

¹⁸ Նշենք, որ ոչ Սիմ[եոն Լոգոթետի] և ոչ Գեորգ[իոսի] աշխատությունները չեն ընդգրկում Թեոփ[անեսի] Շար[ունակողի]՝ վերոնշյալ հատվածը:

տաղրուծի հրամանատարությամբ, որին արաբներն անվանում էին Ղուլամ Ձուրակա, իսկ բյուզանդացիները՝ Լևոն Տրիպուլիտացի, ավերածություններ է սփռել մինչև Թեսալոնիկե, որը գրավել է և կողոպտել¹⁹: Սիմեոն [Լոգոթետը] գտնում է, որ Լևոն Տրիպուլիտացու արշավանքը տեղի է ունեցել Լևոն VI-ի [թագավորության] տասնութերորդ տարում (903 թ. մայիս - 904 թ. մայիս), այսպիսով, նույն տարում, երբ բյուզանդական բանակը ներխուժել է Հաղաթի տարածաշրջան²⁰: Ըստ հ[իջրայի թվարկության] 292 թ. (904-905 թթ.)՝ բյուզանդացիները բռնություններ են գործադրել Տարսոնի, Մարաշի և Մամեստիայի բնակիչների նկատմամբ, իսկ ըստ հ[իջրայի թվարկության] 293 թ. (904-905 թթ.)՝ իրենց ավերածությունները ծավալել են մինչ Հալեպի արվարձաններն ընկած տարածաշրջանները:

Սակայն ըստ հ[իջրայի թվարկության] 294 թ. (22-ը հոկտեմբերի 906 թ. - 11-ը հոկտեմբերի 907 թ.)՝ արաբական բանակը վրեժ է լուծել: Ձորավար Ահմադ իբն Քեյ-Ղալադը ռազմերթի է դուրս եկել Տարսոնից, մտել բյուզանդական տարածք, այն ավերել ու վերադարձել քառասուն հազար գերիով և մեծ ավարով: Նա ներխուժել է երկրորդ անգամ և հասել Ծամնդավ [Sekend?]: Այս արշավանքների ժամանակ սահմանամերձ բերդամրոցների հրամանատար զորավար Անդրոնիկոսը հայցել է խալիֆայի ներումը և իր երկու հարյուր մահմեդական զորիների հետ փախել Բաղդադ: Բյուզանդացիները ձեռնամուխ են եղել նրա հետապնդմանը, սակայն արաբները նրան պաշտպանել են և հույներին վտարել մինչ Իկոնիոն: Արաբական մի ստորաբաժանում [գաղտնի] թափանցել է կայսրության հողերը՝ փնտրելու Անդրոնիկոսի ընտանիքը՝ նրա դղյակում²¹: Անդրոնիկոսի փախուստի պատմությունը՝ իր ստույգ տարեթվով, թույլատրում է ձեռքագատել նրա կյանքն այս բոլոր առասպելներից, որոնցով այն լի է: Եթե նշանավոր զորավարը փախել է մինչ 907 թ. հոկտեմբեր, դա չէր կարող որևէ առնչություն ունենալ ոչ Սամոնասի փախուստի և ոչ Հիմերիոսի ռազմածովային արշավանքի հետ: Բյուզանդական ժամանակագիրները Հիմերիոսին են վերագրում ռազմածովային երկու արշավանք. առաջինը, որը տեղի է ունեցել [Սուրբ] Թովմայի տոնի օրը, այն է՝ հոկտեմբերի 6-ին, երբ նա հաղթանակ է տարել և երկրորդը, *ὁκτωβρίω δέ μηνί* [հոկտեմբեր ամսին], որն ավարտվել է նրա պարտությամբ²²: Ըստ Սիմեոն [Լոգոթետի]՝ առաջին ճակատամարտը տեղի է ունեցել Լևոն VI-ի [թագավորության] քսաներեքերորդ տարում (908 թ. հոկտեմբերին), իսկ երկրորդը՝ քսանհինգերորդ տարում (910 թ. հոկտեմբերին): Անդրոնիկոսը

¹⁹ [G.] Weil, [Geschichte des Chalifen. Nach Handschriften, grosstentheils noch unbenutzen Quellen, Bd.] III, [Mannheim, 1851,] S. 531. Արաբներն, անտարակույս, չափազանցում են պնդելով, որ բյուզանդական բանակում կար հարյուր հազար մարդ և այն կազմված էր տաս խաչից կամ դրոշից՝ որոնցից յուրաքանչյուրն ուներ տաս հազար զինվոր:

²⁰ Sym., p. 705. Ուխտադրուծի Ղուլամ Ձուրակա արաբական անունը հիշեցնում է նրա հակառակորդի անունը, ում հանձնարարված էր պաշտպանել Թեսալոնիկեն և որն արաբների ձեռքն է ընկել քաղաքի անկումից հետո: Նա ուներ միննույն՝ Լևոն անունն, ինչ ուխտադրուծը և ըստ Թեոփ[անեսի] Շար[ունակողի]՝ Χατζιλάκιο (Theoph. Cont., p. 368), իսկ ըստ Գեո[րգիոսի]՝ Κατζιλάκιο? մականունները (Georg., p. 863): Արդյոք՝ հարկ է կարդալ καττιλιάκιο9 (կազակ-զիլակ՝ «փոքր զիլակ»), թե արաբերեն բառի տարընթերցվածքը ստույգ չէ: Արաբները կարող էին շփոթել երկու Լևոններին՝ ուխտադրուծին և գերուն: Հնարավոր է նաև, որ Ղուլամ Ձուրակա նշանակում է «նավավար, կապիտան» ([արաբերեն՝] zūrag՝ նավ):

²¹ [G.] Weil, [V. 3. 8.], 385-534-535:

²² Theoph. Cont., p. 372; Georg., p. 867; Sym., p. 710. Երկրորդ արշավանքի մասին տե(ս Theoph. Cont., p. 376; *ὁκτωβρίω δε μηνί* = Georg., p. 870; Sym., p. 715 *οκτώμηκω* . որտեղ *ὁκτώ* պետք է հասկանալ *ὁκτωβρίω*:

պետք է մասնակցած լիներ առաջին ռազմարշավին, սակայն Սամոնասի նյութած դավերի պատճառով նա հրաժարվել է դրանից և երկյուղելով կայսրից՝ գնացել Գաբալա, իսկ այնտեղից անցել արաբների մոտ: Այդուհանդերձ, այս ժամանակաշրջանում Անդրոնիկոսը գտնվում էր արդեն խալիֆայի մոտ և, այսպիսով, այս պատմությունը չի հավաստվում և կասկածելի է դարձնում նման ռազմարշավի գոյության փաստն իսկ: Ավելի քան տարօրինակ է այն ճակատագրական համընկնումը, ըստ որի՝ այս երկու մարտերը կարող էին տեղի ունենալ հոկտեմբերին: Արդյո՞ք առաջին արշավանքը երկրորդի կրկնակը չէ: Արդյո՞ք այն չի հնարվել նախընտրելի հերոսի՝ Անդրոնիկոսի փախուստի պատմությունը դրական երանգներով ներկայացնելու համար: Մենք գիտենք, որ կայսերական նավատորմի ընդունակ չէր հաղթանակներ տանելու: Դրունգար Եվստաթիոսը չի համարձակվել դիմակայել ուխտադրուժ Լևոն Տրիպոլիտացուն և նրան փոխարինել է Հիմերիոսը: Վերջինս ևս չի համարձակվել արաբական նավատորմի դանապարհը փակել, որն առաջ է ընթացել մինչ Թեսալոնիկե: Ի դեպ, դեռևս հավաստի չէ, որ Հիմերիոսն ուղարկվել է արաբների դեմ: Սիմեոն [Լոգոթետը] նրան չի հիշատակում, ինչը խիստ հատկանշական է: Թեոփանեսի Շար[ունակողը] և Գեորգիոս Վանականը նշում են, որ Հիմերիոսն այդ պահին *πρωτασκήρις* էր, այն դեպքում, երբ ըստ Սիմեոն Լոգոթետի՝ այդ տիտղոսն ուներ այն Սիմեոնը, որն Իտալիայի գործերի համար նախասահմանված գումարը փոխանցել է Լևոն Տրիպոլիտացուն՝ փրկելու համար Թեսալոնիկե քաղաքը հրդեհից: Հետաքրքրական է, որ վերոնշյալ երկու մյուս ժամանակագիրներն այս Սիմեոնին անվանում են *ἀσκήρις*, ավելացնելով, որ նա այնուհետև դարձել է պատրիկ և *πρωτασκήρις*²³: Ահա մի փորձ, որը հարթում է Հիմերիոսին վերագրվող արշավանքով պայմանավորված հակասությունը, որի արժանահավատությունը կասկածելի է դարձնում այս նույն փորձը: Այն կացությունը, որում այս ժամանակաշրջանում գտնվում էր բյուզանդական նավատորմի թույլ չէր տալիս հույսեր կապել հաղթանակի հնարավորության հետ, ինչն իբրև 908 թ. տեղի ունեցած իրադարձություն վերագրվում է Հիմերիոսին: Հենց նավատորմի ողբալի կացությունն է հարկադրել Լևոն [VI] կայսերը հոգ տանել այն կարգի բերելու համար և 911 թ. Հիմերիոսի հրամանատարությամբ ուղարկել թշնամու դեմ²⁴: Նույնիսկ վերանորոգված նավատորմի զարտություն է կրել, այնպես որ Ալեքսանդր կայսրը [912-913] Հիմերիոսին ազատել է զբաղեցրած պաշտոնից: Ակնհայտորեն դժվար է ընդունել իսկ, որ 908 թ. Հիմերիոսը կարող էր լինել ավելի հաջողակ՝ ունենալով մի նավատորմի, որն ավելի թույլ էր, քան 911 թ. նավատորմի: Ժամանակագիրները վկայում են, որ Հիմերիոսը, երբ 908 թ. նրա վրա է դրվել նավատորմի պատասխանատվությունը, լոգոթետ էր: Սակայն զարմանալի է տեղեկանալ, որ նա լոգոթետ էր նաև 911 թ. արշավանքի ժամանակ²⁵: Սա նշանակում է, որ երկու արշավանքի փոխարեն տեղի է ունեցել մեկը և որ 908 թ. արշավանքն ուղղակի մտացածին է:

Սամոնասի պատմությունն այնպես, ինչպես ներկայացված է՝ ենթակա է քննադատության: Այն ակնբխորեն ձևափոխված է՝ Դուկասի գործում կայսեր շնորհառուին խոցելու համար: Ըստ Սիմեոն [Լոգոթետի]՝ Սամոնասի փախուստը տեղի է

²³ Theoph. Cont., p. 367-368; Georg., p. 863; Sym., p. 707.

²⁴ De Cerim[oniis Aulae Byzantinae], [liber] II, 48, p. 651 et sqq.

²⁵ Theoph. Cont., p. 371, 376-[37]8; Georg., p. 866, 870; Sym., p. 710-715.

ունեցել Լևոն [VI]-ի [թագավորության] տասնիններորդ տարում, այն է՝ 904-905 թթ.: Փախստականին հետապնդելու են ուղարկել հետերիարխ Վասիլ Կամատերոսին և Գեորգիոս Կրիսիտեսին: Հալիս գետն անցնելու ժամանակ նրան ձերբակալել է դրունգար Նիկիփոր Կալլոնասը: Սամոնասը պատճառաբանել է, թե գնում է աղոթելու Սիրիխայի խաչի մոտ (Σιρχάς): Բայց Կոստանդինը՝ Անդրոնիկոս Դուկասի որդին, նրան բռնել է և ետ բերել մայրաքաղաք²⁶: Սակայն, հենց որ Հալիսն անցնում են՝ մտնում են Խարսիանոն: Կոստանդինը ներկայացել է իբրև Խարսիանոնի զորավար և փախստականին ձերբակալել է այդ տիտղոսով: Այդուհանդերձ, այդ ժամանակաշրջանում՝ 904-905 թթ., Կոստանդինը գտնվում էր իր հոր՝ Անդրոնիկոսի մոտ, հավանաբար՝ Գաբալայում, որտեղից իր հոր հետ փախչում է Բաղդադ: Երկուսից մեկը. կամ Սամոնասի փախուստը համապատասխանում է ոչ թե հիշատակված, այլ ուրիշ տարեթվի, երբ Կոստանդինն իր փախուստի վերադարձից հետո կարող էր նշանակված լինել զորավար, կամ Կոստանդին Դուկասն այս պատմության հետ բացարձակապես որևէ առնչություն չունի: Առաջին ենթադրությունը կարող է ավելի համապատասխանել այն ամենին, ինչ մենք գիտենք Սամոնասի մասին: 904-[90]5 թթ. Սամոնասը հազիվ էր ձեռք բերել Լևոն [VI] կայսեր վստահությունը՝ Վասիլ կուրբիկուլարիոսի դավադրության մերկացման կապակցությամբ: Նրան ոչինչ չէր դրդում լքելու արքունիքը մի պահի, երբ արդեն ձեռնամուխ էր եղել այնքան հրապուրիչ թվացող կարիերայի: Լինելով դեռևս նվազ կարևորություն ունեցող դեմք, նրա հնարավոր փախուստը չէր կարող նույնիսկ ուշադրություն գրավել, որին արժանացել է: Դասավիքին պատժելու փոխարեն, եթե նա այդպիսին եղել է, ինչո՞ւ պետք է նրա վրա տեղային կայսեր ողորմածությունները: 906 թ. հունվարի 6-ին՝ Աստվածահայտնության օրը, կայսեր եղբոր՝ Ալեքսանդրի հետ Սամոնասն արժանացել է մեծ պատվի՝ երբ մկրտության ավագանից նրանց են հանձնել կայսեր որդուն՝ Կոստանդինին, իսկ 907-908 թթ. նա նշանակվել է պարակլիմոմենոսի պաշտոնում, որը թափուր էր մնացել Վասիլ I-ից ի վեր: Սամոնասի փախուստի պատմությունը միտումնավոր է և միտված է փառաբանելու Կոստանդին Դուկասի ճշմարտացիությունը, որը չի կարողացել ստել, չնայած կայսերը խոստացել էր դատավորների առջև կեղծ վկայություն տալ մեղավորի օգտին: Եթե մենք չենք ցանկանում բացասել այս դիպվածն իբրև մտացածին, հարկադրված կլինենք ելակետ ընդունելով Կոստանդինի անունը, դա վերագրել մի ժամանակաշրջանի, երբ Կոստանդինն իրոք Խարսիանոնի զորավարն էր: Ժամանակագիրները չեն զլացել հիշատակել Սամոնասի հոր մայրաքաղաք ժամանելու մասին, ինչպես նշում է Սիմեոն [Լոգոթետը]՝ Լևոնի [թագավորության] քսանչորսերորդ տարում, այսպիսով՝ 909-910 թթ.: Կուրացած իր որդու փառքով՝ Սիրիացին ցանկանում էր դարձի գալ քրիստոնեության և մնալ մայրաքաղաքում, սակայն Սամոնասը նրան տարհամոզում է և պատրաստակամություն հայտնում, անհրաժեշտության դեպքում, գնալու և նրան միանալու՝ *καγὼ δέ. ifcam. εἴτερον δυνήθω, τά.ιοι. ρὶν στ] ἐπαλλ[ίσσομαι*²⁷ [ես էլ, ասում է], երբ կկարողանամ, իսկույն կվերադառնամ քեզ մոտ]: Հիմքեր կան կարծելու, որ Սամոնասը ջանացել է իրականության վերածել իր խոստումն ու փախչել հոր մոտ:

²⁶ Theoph. Cont., p. 368; Sym., p. 708. Καμινωτῆς καὶ Καλλωνάου-ի փոխարեն: Գեորգ[իոսի] մոտ հանդիպում ենք նույն անվան մեկ այլ տարբերեցման *Καμινάου* (Georg., p. 864):

²⁷ Theoph. Cont., p. 375; Sym., p. 711, Georg., p. 868.

Կոստանդինը նրան խանգարել է և ուղեկցել կայսեր մոտ: Լևոն VI-ի [թագավորության] քսանհինգերորդ տարում՝ 910-911 թթ., Սամոնասը մեղադրվում է կայսեր հասցեին զրպարտչական գրվածքի անսրբանկատ հեղինակ լինելու մեջ, ինչը դարձել է նրա անկման պատճառը: Կայսրը նրան դարձրել է վանական և աքսորել Մարտինակիոսի վանք: Խիստ հավանական է, որ Սամոնասը հղացել է մայրաքաղաքը թողնելու ծրագիրը հենց այս առիթով, սակայն բռնվել է և պատժվել կայսեր կողմից²⁸: Կոստանտին Դուկասը հիշատակվում է իր՝ 913 թ. խռովության առիթով՝ սխիզմի դոմեստիկոս լինելու պատճառաբանությամբ²⁹: Իմաստ ունի ընդունել, որ նա այդ պաշտոնը ստացել էր իբրև փոխհատուցում այն ծառայության դիմաց, որը մատուցել է երախտամոռ շնորհառուի հետապնդման ժամանակ:

Մեր ուսումնասիրությունների նպատակը՝ Խարսիանոնում Եվստաթիոսի և Կոստանդինի կառավարման տարեթվի ճշգրտումն էր: Եվստաթիոսն Անատոլիկոսի ենթագորավարի տիտղոսով մասնակցել էր արաբների դեմ մղված ռազմական գործողություններին Կիլիկիայի սահմաններում 903-905 թթ.: Այնուհետև՝ մայրաքաղաքում նա պաշտոնանկ է արվել և նշանակվել վիզլայի դրոնգար՝ քիչ անց Խարսիանոնում գտնվող իր տուն աքսորվելու համար: Անդրոնիկոս Դուկասը, որը Մելիկիայի կլեյսուրարին էր, զբաղեցրել է Եվստաթիոսի տեղը, բայց 906-907 թթ. հոկտեմբերին՝ իր ամբողջ ընտանիքով, ներառյալ Կոստանդին որդին, փախել է արաբների մոտ: Ըստ ժամանակագիրների՝ կայսրը փորձել է նրան վերադարձնել, ինչը հնարավոր է: Սակայն այս կապակցությամբ նրանց շարադրանքն այնքան անհավանական է, որ լուրջ պատմությունը դրանից ոչինչ չի շահում: Հերթական անգամ Սամոնասին այստեղ դարձրել են քաղության նոխագ: Մեր սկզբնաղբյուրները չեն հաստատում նաև Անդրոնիկոսին վերագրվող սխրանքները³⁰: Կոստանդինը վերադարձել է հոր վախճանից հետո, գերիների փոխանակման ժամանակ, ինչը հաջորդել է Քեյ-Ղալադի՝ 906-907 թթ. արշավանքին, հավանաբար, 908 թ.: Նա ուղղակիորեն նշանակվել է Խարսիանոնի գորավար: Ինչ վերաբերում է Եվստաթիոսին, ապա՝ Կոստանդին [VII] Ծիրանածինի վկայությունը զանազանվում է Թեոփանեսի Շարունակողի վկայությունից, ինչպես մենք տեսանք: Մեկն ընդունում է, որ նա եղել է Խարսիանոնի գորավար, մյուսը նշում է, որ նա մահացել է ճանապարհին՝ *el to 'Αραν ... και θάπτεται εις το ΣπωνΙν του "Αρα την κορυφήν* դեպի Արան.. և թաղվել Սպունիսում, Արան լեռան գագաթին]: Արան կան Արանը և Սպունիսը նույնանուն են Անտոնիոսի երթուղու Արանիսին և Եվսփոենային ու գտնվում էին Մելիտենե քաղաքի և Մեբաստիայի միջև ձգվող զծի վրա,³¹ այն է՝ Խարսիանոնից արևելք: Եվստաթիոսը կարող էր մահկանացուն կնքած լինել Մելիտենեից Մեբաստիա ճանապարհին: Կարելի է ընդունել, որ ծովային ճանապարհով նա գնացել է մինչև Տրապիզոն, իսկ այնուհետև՝ ցանկացել Մելիտենեով վերադառնալ Խարսիանոն և կամ Խարսիանոն գնալու փոխարեն ապաստանել է Մելիտենեի էմիրի մոտ, ինչը թվում է ավելի հավանական: Եվստաթիոսը Խարսիանոնի գորավար է նշանակվել այն ժամանակ, երբ գնացել է Մելիտենե: Թվում է, թե հարկ է հենց այսպես ընկալել

²⁸ Theoph. Cont., p. 375-[37]6; Sym., p. 712-[71]3; Georg., p. 869-870.

²⁹ Theoph. Cont., p. 381; Sym., p. 718; Georg., p. 874.

³⁰ [Անընթեռնելի]:

³¹ Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана. [Политическое состояние на основе нахарарского строя, СПб., 1908], стр. 81 и др.

Կոստանդին [VII] Ծիրանածինի արտահայտությունը. Εὐοττάθιος δὲ τοῦ Ἀργυροῦ ἀπότης

εξορίας· ανακληθεῖς εἰς Χαρσί, αὐτὸν στρατηγὸς ἐχώρισθη

³² [Եվստաթիոս Արգիրոս [տոհմից] ետ կանչվեց աքսորից և զորավարի պաշտոնով ուղարկվեց Խարսիանոն]: Նշանակման վայր մեկնելիս, նա մահացել է ճանապարհին: Մելիսար, որի ճակատագիրը մեզ հատկապես հետաքրքրում է, այս ժամանակաշրջանում գտնվում էր Մելիտենում՝ որպես փախստական: Հենց որ Եվստաթիոսին շնորհվել է ներում, Մելիսար և հայ իշխաններ Վասսակիոսը, Կրիկորիկոսը, Պազունեսը և Բամայիլը, Եվստաթիոսի միջնորդությամբ, հավանաբար, նույնիսկ նրա հրահրմամբ, կայսրից պահանջել են խրիստոնեություն կնքված հավաստիացում՝ բյուզանդական հողում հաստատվելու համար: Մելիսար բնութագրվել է իբրև փախստակ, *πρόσφυγος*, ինչը մասնացույց է անում, որ նախկինում նա բնակվել է կայսրության տարածքում: Մենք տեսանք, որ 892 թ. իր տիրոջ՝ Աշոտ Երկայնաբազուկի վախճանումից հետո, նա վերադարձել է իր՝ Հայոց երկիր: Նույն տարում և նույն ճակատամարտում սպանվել է նմանապես հայազգի Կուրտիկոսը, *δ' Ἀρμένιο? Κουρτίκη*, Լոկանայի նախկին տերը: Թվում է, թե Մելիսար զավթել է լքված Լոկանան կամ հաստատվել ինչ-որ մի տեղ իր տարածաշրջանում: Նրա փախուստը Մելիտենե ակնհայտորեն հարաբերակցվում է բյուզանդական բանակի գործողությանը Հադաթի ուղղությամբ՝ ըստ հ[իջրայի թվարկության] 291 թ. (903-904 թթ.): Արդյո՞ք բյուզանդական բանակին նա իր օգնությունն է ցուցաբերել, իսկ այնուհետև՝ հետքերը խառնել, թե վարել է չեզոք և զգույշ քաղաքականություն, որպեսզի կարողանա՝ երկու հակառակորդների միջև պահպանել իր տիրույթները: Ամեն դեպքում, միայն բյուզանդական իշխանությունների թշնամանքը կարող էր նրան դրդել գնալու Մելիտենի էմիրի մոտ: Եվստաթիոս Արգիրոսը, որն ինքն աքսորական էր, կարեկցել է դժբախտության իր բախտակից գործընկերոջը և հենց բարելավել է իր կացությունը՝ միջնորդել է կայսեր առջև՝ նրան իր իսկ տիրույթներում վերհաստատելու համար: Ճիշտն ասած՝ Մելիսար չի բավարարվել, քանզի չի վերահաստատվել Լոկանայում: Նրա միջնորդ ընկերները եկել են իբրև Լարիսայի և Սյունյուքսիոնի կլեյսուրարխներ՝ շատ ավելի շահավետորեն տեղավորվելու համար, այն դեպքում, երբ Մելիսասին նկատի են ունեցել դարձնել տուրմարիտս *ἀς Εἰσπραττεῖαι Ἀς τὰ Τριητὴν εἰς τῆς ἐρημίας* [Եփրատիայում գտնվող Տրյուպիա անապատի շրջանում]: Տեղեկությունը ստույգ չէ: Մակայն ակնհայտ է, որ խոսքը վերաբերում է մի տարածաշրջանի, որը գտնվում է Մելիտենի հարավում՝ արևելքից՝ Եփրատի և արևմուտքից՝ արաբական բերդամրոցների միջև, այն գծի վրա, որը Տարսուսի լեռնաշղթայով ձգվում էր Մարաշից դեպի Մելիտեն: Հայերն այս տարածաշրջանն անվանում էին Կլավդիոյի գավառ, իսկ սիրիացիները՝ Կլավդիոյի և Գուլբոսի երկրամաս³³: Կայսրը բավական առատաձեռն գտնվեց Մելիսասին զիջելու այն՝ ինչը կայսրությանը չէր պատկանում, որովհետև խիստ կասկածելի է, որ Բյուզանդիան այդ տարածաշրջանի նկատմամբ որևէ իրավունքներ ունենար մի ժամանակաշրջանում, երբ Մելիտենն

³² [Constantinus Porphyrogenitus,] De Adm[inistrando] Imp[erio,] p. 227.

³³ Հայերեն մի Ավետարանի հիշատակարանը մեզ տեղեկացնում է, որ Ավետարանը գրվել է հ[այոց] թ[վարկության] 467 թ. (1018 թ.)՝ «ի գաւառի Կղաւտոյ»: Տե(ս Յուցակ հայերեն ձեռագրաց Վասպուրականի. կազմեց Երվանդ Լալայան, պրակ առաջին, Թիֆլիս, 1915, թիվ 43, էջ 76: Միքայել Աստրին [նշում է, որ] 1065-[1066] թթ. հայերն ամայացրել են Կլավդիոյի և Գուլբոսի գավառները: Տե(ս [Chronique de] Michel le Syrien, [patriarche jacobite d'Antioche (1166-1199), nd. et trad. par J. Chabot, t.] III, [Paris, 1905], p. 162-[16]4.

արաբ էմիրի տիրապետության տակ էր: Այդ ժամանակից ի վեր, հասկանալի է դառնում, որ Կոստանդին Դուկասի ժամանման պահին (ավելի մեծ բարդություններ պատճառած փախստակի, քանզի նրա փախուստը տեղի էր ունեցել ավելի ծանր հանգամանքներում), որը պատժվելու փոխարեն, Խարսիանոնի զորավարի պարտականություններն էր ստանձնել, Մելիասն իրեն իրավասու է համարել պահանջել Լոկանայի կամ Լիկանդոսի իր ամրոցը և այն գրավել մոտավորապես 908 թ. շրջանում: Նա ամրացրել է այդ բերդամրոցն, ուր և տեղափոխել է իր նստավայրը: Լևոն [VI] կայսրն այն ճանաչել է իբրև կլեյսուր: Մելիասն իր տիրույթները հասցրել է մինչ Ցամանդոսի լեռը, այնտեղ կառուցել մի բերդամրոց, որը ևս դասվել է կլեյսուրների շարքը: Գործույնյա իշխանն իր տիրույթներին կցել է նաև Սյումպոսիոնի բերդամրոցը՝ Իսմայիլ հայի կալվածքը: Սյումպոսիոնի ճակատագիրը, որն Իսմայիլը հազիվ էր վերակառուցել, երբ նրա սպանությունից հետո այն կրկին ավերակների է վերածվել և մնացել անտերունչ, ապացուցում է, որ կայսրությունը հայ իշխաններին ոչ այնքան բարերարություններ էր անում, որքան շահագործում էր նրանց ուժերը՝ սահմանամերձ՝ ավերակների վերածված բերդամրոցները վերակառուցելու և դրանց պաշտպանունակությունն ամրապնդելու համար: Այդ նրա [Մելիասի] ջանքերի շնորհիվ է նախապատրաստվել ապագա մեծ հարձակումը, այդ նա է, ով դարձել է այդ հարձակման ոգեշնչողը, ով բյուզանդական զենքերին պետք է վերադարձներ տարիներ ի վեր դրանց խամրած ճաճանչը: Ի դեպ, առաջին հարվածներն արաբներին հասցրել է անձամբ Մելիասը: Վերջիններս հավաստում են, որ ըստ հ[իջրայի թվարկության] 303 թ. (17-ը հուլիսի 915 թ. - 4-ը հուլիսի 916 թ.)՝ հայագրի Մելիասը հարձակվել է Մարաշի վրա և կայսերական բանակին առաջ մղել Հիսնի-Մանսուրի ուղղությամբ՝ մինչ Սամոսատ³⁴: Այս արշավանքի կապակցությամբ է, որ Ջոե կայսրուհին, թվում է, թե Լիկանդոսը, որը սոսկ կլեյսուր էր, վերածել է զորավարության կամ բանակաթեմի և կլեյսուրարի Մելիասը դարձել է Լիկանդոսի բանակաթեմի զորավար: Պաշտոնի այդ բարձրացումը ոչինչ չի փոխել թե(Մելիասի կացությունում և թե(նրա տիրույթում, բացի այն, որ իբրև երրորդ աստիճանի զորավար՝ նա պատրաստվում էր ստանալ քսան լիտր աշխատավարձ՝ հինգ լիտրի փոխարեն, որն ստանում էր իբրև կլեյսուրարի³⁵: Ակնհայտ հաջողությամբ սկսված պատերազմը, ինչի մասին կարելի է դատել ելնելով գերեվարվածների թվից, որոնք հաշվվում են հիսուն հազարի սահմանում (ոչ առանց չափազանցության), ընդհատվել է այն շարժման պատճառով, որին վերստին ձեռնամուխ է եղել Բուլղարիայի Սիմեոն ցարը: Բանակը բուլղարների դեմ է մեկնել սխուրի դոմեստիկոս Լևոն Փոկասի հրամանատարությամբ 917 թ.: Իրենց զորքերով դրան մասնակցած բանակաթեմերի զորավարների կողքին է եղել նաև հայերին առաջնորդած Մելիասը, *MeXias μετά των Ἀρμενίων* [Մելիասը հայերի հետ]: Արշավանքն ավարտվել է բյուզանդական բանակի պարտությամբ, որը տանուլ է տվել երկու մեծ ճակատամարտեր, մեկն օգոստոսի 20-ին՝ ինդիկտիոնի V-ին (917 թ.)՝ Աշելոն գետի մոտ, մյուսը՝ Կատասիբոսայում³⁶: Մելիասը վերադարձել է իր Լիկանդոսը: Ռոմա-

³⁴ [G.] Weil, [op. cit., Bd.] II, [Mannheim, 1848,] p. 634.

³⁵ De Cerimoniis Aulae Byzantinae, [liber II, 50,] p. 697. *οθ στρατηγο; Ὁ Λικανδοῦ, ὁ 9 ὠν τοσσε κλεισοῦραστροχ; λλ. ε ϩ* [Լիկանդոսի զորավար, որն այն ժամանակ կլեյսուրարի էր հինգ լիտր [աշխատավարձով]:

³⁶ Այս ճակատամարտում սպանվել է, ի դեպ, Նիկոլաոսը, ում Թեոփ[անեսի] Շար[ունակողն] ու

նոս [I] Լեկապենոսը [919-944] հաղթանակել է իր և Փոկասի միջև թագի համար սկիզբ առած պայքարում և 919 թ. դեկտեմբերի 17-ին հռչակվել կայսր: Հովհաննես Կուսկասը [Ռոմանոս I] Լեկապենոսի կողմնակիցների թվում էր և նրա հաղթանակի պահին վիզլայի դրոնգար էր: Քիչ անց՝ 921 թ., նա նշանակվել է սխտերի դոմեստիկոս և ուղարկվել Արևելք: Ըստ Ասողիկի՝ Ռոմանոս [I] Լեկապենոսի [թագավորության] տասներորդ տարում դոմեստիկոսը պաշարել է Դվին քաղաքը, սակայն չի կարողացել այն գրավել: Կոստանդին [VII] Ծիրանածինն այդ արշավանքը վերագ-

Գեորգ[իոսը] ներկայացնում են իբրև Դուկասի որդի, այն դեպքում, երբ Սիմեոն [Լոգոթետը] գտնում է, որ նա եղել է Լևոն Փոկասի որդին: Թեոփ[անեսի] Շար[ունակողը] (էջ 390) նշում է. *εφξηλθε Λεων οθ δομεστικο;՝ τωαν*

σχολωαν και; φΙωαπννη՝ οθ στρατιασρχη՝ και; Νικοσλαο՝ οθ υιθο;՝ τουσ Δουκοσ՝ [դուրս էր եկել Լևոնը, սխտերի դոմեստիկոսը և Հովհաննես զորագլուխը (ստրատիարխոսը) և Նիկոլաոս Դուկասի որդին] (տե(ս նաև **Georg.**, p. 882-883): Սակայն Սիմ[եոն Լոգոթետը] (էջ 725) նշում է. *εφξηλθε Λεων οθ δου;ξ τωαν σχολωαν και; Νικοσλαο՝ οθ υιθο;՝ αωφτουσ και; φΙωαπννη՝ οθ εθταιρεια σρχη՝* [դուրս է եկել Լևոնը, սխտերի առաջնորդը (դուքսը) և Նիկոլաոսը, նրա որդին, և Հովհաննես հետերարխը]: Ջանազանությունը բացատրվում է ծոսեջ բառի առաջ բերած խառնաշփոթով, որը նախնական սկզբնաղբյուրում օգտագործվել է իբրև դոմեստիկոս՝ ինչպես Սիմ[եոն Լոգոթետի] մոտ: Սակայն երկու մյուս ժամանակագիրներն այն ընդունել են իբրև Դուկասի ընտանիքի անվանում և, հետևաբար, աղավաղել բնագիրը: Հայտնի է, որ Կոստանդին Դուկասի ամբողջ ընտանիքը ոչնչացվել է 913 թ. նրա խռովության ժամանակ: Նա ունեցել է մի տղա, որի անունը եղել է Գրիգորաս Իվերիցես՝ իր մորեղբոր անվամբ և մի եղբորորդի՝ Սիքայել անվամբ: Նրանք սպանվել են. *αφνη/ρεσθη δε; και; Γρηγορα՝ οθ υιθο;՝ τουσ Δουκο;՝ και; Μιχαη;λ οθ εφξαδελφο;՝ αωφτουσ* [կործանվել են և Գրիգորասը՝ Դուկասի որդին, և Սիքայելը՝ նրա եղբորորդին] (**Theoph. Cont.**, p. 383; **Sym.**, p. 718-719; **Georg.**, p. 876): Կոստանդինի կինը՝ Գրիգորաս Իվերիցեսի դուստրը, ետ է ուղարկվել Պափլագոնիայում գտնվող իր հայրական տուն (**Theoph. Cont.**, p. 385; **Georg.**, p. 8[**]; **Sym.**, p. 721): Նա որևէ տեղ չի հիշատակում Կոստանդինի երկրորդ որդու մասին: Հավաստի է, այսպիսով, որ Սիմ[եոն Լոգոթետի] տեղեկությունը նախընտրելի է, և այս Նիկոլաոսը չի կարող լինել կայսր Կոստանդին Դուկասի (1059-1067) նախահայրը, ինչպես գտնում են մի քանի ուսումնասիրողներ:

րում է «գորավար Հովհաննես Կուրկուասին»³⁷: Մելիասն իր գորքերով շարունակում էր մնալ Կուրկուասի կողքին: Նրանք համարձակորեն սկզբնավորել են այս փառապանծ ժամանակաշրջանը, որն այնուհետև նշանավորվել է Նիկիի փոքր Փոկասի և Հովհաննես [I] Չմշկիկի [969-976] հարձակումներով: 927 թ. Հովհաննես Կուրկուասն ու Մելիասը գրավել են Մելիտենեն և մտել Հայաստան՝ Արածանի (Արսանիաս) գետի հովիտ: Հաջորդ տարի Խլաթ, Բիթլիս, Նիքիերտ, Արզն և նույնիսկ Ամիդ քաղաքներն ընկել են նրանց տիրապետության տակ: Այն ժամանակ, երբ արաբները ջանում էին վերագրավել այս քաղաքները, 930 թ. Մելիասն իր գրոհներն առաջ է մղել մինչ Սամոսատ: Բախտը փոփոխական էր, իսկ Կուրկուասի ու Մելիասի հակառակորդները՝ Համդանյան գորավարները, նույնքան քաջարի էին, որքան նրանք: 931 թ. Կուրկուասն ու Մելիասը կորցրել են իրենց նվաճած բոլոր տարածքները, սակայն 934 թ. վերագրավել են Մելիտենեն և Սամոսատը: Այդ նույն տարում Մելիասը զոհվել է: Անտարակույս, նրա բանակաթեմ Լիկանդոսը նրանից ավելի երկար է գոյատևել: Մելիասի ստացած կայսերական խրիստովուր ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ ինվեստիտուրայի տեսակ՝ երաշխավորելու համար նրա ժառանգական իրավունքը նվաճված կամ նվաճվելիք տարածքի նկատմամբ: Այսպիսով, բնական է, որ Մելիասի պաշտոնը նախասահմանվել է նրա ընտանիքի համար:

³⁷ Կոստանդին Դուկասից հետո, որը 913 թ. իր խոստովության ժամանակ եղել է սխոլերի դոմեստիկոս (**Theoph. Cont.**, p. 381; **Sym.**, p. 718; **Georg.**, p. 874), Լևոն Փոկասը ստանձնել է դոմեստիկոսի պաշտոնը (**Theoph. Cont.**, p. 388; **Sym.**, p. 723; **Georg.**, p. 881): 917 թ. անհաջող արշավանքը պատրվակ է ծառայել նրան պաշտոնանկ անելու համար: Իրական պատճառն ակնհայտորեն Ռոմանոս [I] Լեկապենոսի մղած զաղտնի պայքարն էր իր թշնամու՝ Լևոն Փոկասի դեմ: Նրա փոխարեն նշանակվում է Հովհաննես Գարիդասը (**Theoph. Cont.**, p. 392; **Sym.**, p. 726; **Georg.**, p. 885): Չնայած այս վկայությանը, նույն ժամանակագիրները գտնում են, որ τῶι δὲ Βουλγάρων ἰτάλῳ· ἔξελασάτω· μέχρι Κατασύρτωι μετὰ τῆς του δομ<στικοῦ· Ἀδραλίστου τελευτήν· προεβλήθη Πόθος ὁ τοῦ Ἀργυροῦ, ἀντὶ κάλλιστο? καὶ ἐμπεριότατο. δομέστικοΣ τῶι σχολῶν [երբ բուլղարները կրկին հասան մինչև Կատասյուրտայ՝ դոմեստիկոս Ադրալեստի մահից հետո, սխոլերի դոմեստիկոս նշանակվեց Պոթոսն՝ Արգիրոս տոհմից, այդ լավագույն և վերին աստիճանի փորձառու] (**Theoph. Cont.**, p. 400): Մինևույն արտահայտությունը տեղ է գտել Գեորգիոսի մոտ (**Georg.**, p. 892)՝ բացի ἀ ἢ ρ κάλλιστοΣ και ἐμπεριότατοΣ [այդ լավագույն և վերին աստիճանի փորձառու] բառերից: Միմ[են Լոգոթետը] (**Sym.**, p. 732) առաջարկում է.

μετα; τη;ν του Δουκο; (իմա δούκο;՝) φΑδραλίστου τελευτήν [Դուկաս (իմա՝ «դուքս») Ադրալեստի մահից հետո]: Այստեղ ևս Միմեն [Լոգոթետը] դոմեստիկոսի փոխարեն օգտագործում է δούκῃ բառը: Որևէ կասկած չի կարող լինել, որ խոսքը վերաբերում է Լևոն Փոկասին: Ժամանակագիրները մոռացել են, որ Պոթոսը հաջորդել է ոչ թե Փոկասին, այլ Գարիդասին: Նրանք նաև սխալվել են այս Արգիրոսի անվան հարցում: Կոստանդին [VII] Ծիրանածինը մեզ տեղեկացնում է, որ դոմեստիկոսի պաշտոնը հանձնարարվել է ստանձնել Լևոն Արգիրոսին, այն է՝ Պոթոսի եղբորը, այլ ոչ թե Պոթոսին ([**Constantinus Porphyrogenitus**,] *De Adm[inistrando] Imp[erio]*, p. 228): Կոստանդին [VII] Ծիրանածինի գահակալության վերջում՝ 958 թ., Պոթոսը դեռևս սոսկ պատրիկ էր և երկուքիստորների դոմեստիկոս՝ το;ν πατριτικιον και; δομεστικον τῶν φΕξκουβιστων Ποσθον το;ν φΑργυροσν

(**Theoph. Cont.**, p. 462-463; **Sym.**, p. 756): Լևոնն այդ բարձր պաշտոնին արժանացել է միայն Ռոմանոս [I] Լեկապենոսի հետ իր դաշինքի համար, որի դուստր Ագաթեն ամուսնացել էր Լևոնի որդու՝ Ռոմանոսի հետ (**Theoph. Cont.**, p. 399) (այլ ոչ թե Լևոնի եղբոր հետ, ինչպես նշում է Թեոփ[անեսի] Շար[ունակողը], որի երկում «Ռոմանոս»-ի փոխարեն կարդում ենք «Պոթոս» (**Theoph. Cont.**, p. 38[*]): Անհաջող արշավանքից հետո, որ Լևոնը ղեկավարում էր իր եղբոր՝ Պոթոսի հետ մեկտեղ, նա հարկադրված թողել է դոմեստիկոսի պաշտոնը և այն զիջել Հովհաննես Կուրկուասին: Իբրև այդպիսին՝ վերջինս ուղարկվել է ապստամբ հայ իշխաններ Տաճատի և Վարդաս Բոխլասի դեմ (**Theoph. Cont.**, p. 404; **Sym.**, p. 734; **Georg.**, p. 896):

[Հովհաննես I] Չմշկիկի գահակալության օրոք քաջ հայտնի է երկրորդ Մելիասը: Նա ստանձնել էր սխալերի դոմեստիկոսի պարտականությունները և կայսեր հրամանով բյուզանդական բանակն առաջնորդել արաբական երկիր, կողոպտել Վերին Միջագետքը, գրավել բազմաթիվ քաղաքներ, սակայն 973 թ. Ամիդի պարիսպների տակ ընկել թշնամու ձեռքն ու կյանքին հրաժեշտ տվել գերության մեջ՝ արաբների մոտ³⁸:

Ոմն Մելիասի անունը կարելի է կարդալ մի կնիքի վրա, որտեղ դրոշմված է հետևյալ արձանագրությունը.

Γεώργιος(ι)ος α(πρ)ωτο(σ)παθ(ά)ρω(ς) βέστιης(ς) στρατ(ηγ)ός(ς)

Μαμίστριας, Ἀναβάρζ(ου) Τζαμάν(δου) δ Μελίη³⁹.

[Գեորգիոս պրոտոսպարիոս վեստես ստրատեգոս

Մամիստրայի, Անաբարզայի, Ծամանդոսի՝ Մելիաս:]

Խիստ ուշագրավ է, որ Լիկանդոսը տեղ չի գրադեցնում դրա հիմնադրից սերող Մելիասին ենթակա տարածաշրջանների թվում: Բայց ահա մեկ այլ կնիք, որի սեփականատերը Մելիասի ընտանիքից չէ և որտեղ Լիկանդոսը հիշատակված է Մելիտենի հետ մեկտեղ.

Βασιλιάω) βέστη κρίτ(η) και κατεπάνω

Μελιτή/ης·) Λικανδ(οϋ) τω Μαχητ(α)ρα⁴⁰:

[Թագավորական վեստեսին, դատավորին և կատեպանին

Մելիտինեի, Լիկանդոսի՝ Մախետարասին (իմա՝ Մախարին):]

Այս երկու կնիքին ի տես, հարկադրված ենք ընդունել, որ ինչ-որ մի ժամանակաշրջանում Լիկանդոսի բանակաթեմը կերպարանափոխվել է. Լիկանդոսի բուն մասը կցվել է Մելիտենեին և դրվել կատեպանի հրամանատարության տակ, այն դեպքում, երբ մյուս՝ Ցամանդոսի մասը՝ Մոպսուեստիայի և Անագարբայի տարածաշրջանների հետ կազմավորել է նոր գորավարություն: Այս փոփոխության տարեթիվը ճշգրտվում է Մոպսուեստիա և Անագարբա քաղաքների գրավումով: Կեդրենոսն այդ վերագրում է 924 թ.: Ըստ Ասողիկի՝ որի [տեղեկությունն] ավելի ճշգրիտ է, Անագարբայի գրավումը տեղի է ունեցել այն նույն տարում, երբ կայսր Ռոմանոս [II]-ը [959-963] մահացել է, այն է՝ 963 թ., իսկ Մոպսուեստիայի գրավումը՝ 964 թ.⁴¹: Պրոտոսպար Գեորգիոս Մելիասը, թվում է, թե այս նոր գորավարության առաջին հրամանատարն է, եթե այդ մասին դատենք ելնելով Չաուշի ժայռերի վրա գտնվող եկեղեցու որմնանկարներից և արձանագրություններից⁴²: Այնտեղ նկար-

³⁸ [B. P.] Розен, [Император Василий Болгаробойца. Извлечения из летописи Яхьи Антиохийского. – “Записки Императорской Академии наук”, т. 44, СПб., 1883], примечание 143, стр. 184.

³⁹ [G.] Schlumberger, La Sigillographie [de l’empire byzantin, Paris, 1884], p. 274.

⁴⁰ Ὡάδῳ ἱ » Ὡάδῳ, ζς 282:

⁴¹ [Georgius] Cedrenus, նշվ. աշխ., էջ 361: μὴνι; φλουισω/ φνδκτιωνοϋ ζ σ [ինդիկտինի վեցերորդ տարվա հուլիս ամսին] Ասողիկ, նշվ. աշխ., էջ 183: Կեդրենոսը նշում է, որ Տարսոնը և Ադանան ևս նվաճվել են: Ասողիկը նշում է Տարսոնի գրավման մասին 965 թ.: Ըստ Իբն Հաուկալի՝ Տարսոնը դեռևս մահմեդական էր 978 թ., այն դեպքում, երբ Յակուսը (XIII դ.) հաստատում է Ասողիկի վկայությունը: St(ս) [G.] Le Strange, [The Lands of the] Eastern Caliphate. [Mesopotamia, Persia and Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timur, Cambridge, 1930], p. 132-133. Եթե Տարսոնն իրոք Բյուզանդիային է անցել 965 թ., մեր կնիքը պետք է թվագրված լինի 964 թվականով:

⁴² G. de Jerphanion, [Une nouvelle province de l’art byzantin.] Les églises rupestres de Cappadoce, [t.] 2, [Paris,

ների մի խումբ ներկայացնում է Նիկիփոր [II] Փոկաս կայսերը (963-969), նրա կնոջը՝ Թեոփանո կայսրուհուն, հորը՝ Վարդասին և եղբորը՝ Լևոնին: Այստեղ կարելի է տեսնել նաև Սեբաստիայի քառասուն նահատակների երկարաձիգ շարանը, որը եզրափակում են նիզակն ուսին, սպիտակ ժապավենը վզին՝ դեպի աջ գնացող երկու հեծյալ: Առաջինի մոտ կարելի է կարդալ հետևյալ արձանագրությունը.

Κύριε Σοφθεί τον δούλοι· σοι Μεληται· μαγιστροι. [Տե(ր, օգնի ք քո ծառա՝ Մելիաս մագիստրոսին]:

Երկրորդի մոտ տեսանելի են միայն մի քանի տառեր, որոնք գտնվում են գլխի երկու կողմում.

ω μ

ση τη

Իբրև Նիկիփոր [II] Փոկաս կայսեր ժամանակակից՝ գորավար Մելիասը չի կարող լինել Լիկանդոսի նշանավոր հիմնադիրը, որը սպանվել է 934 թ.: Նա պետք է, որ լինի կնիքի սեփականատեր Գեորգիոս Մելիասը, միակը, որը, մեր ունեցած տեղեկությունների սահմաններում, կրում է այս անունը բացի Լիկանդոսի հիմնադրից: Սակայն կա մի դժվարություն, որը բարդություն է հարուցում այս նույնացման համար: Գեորգիոս Մելիասն իբրև պրոտոսպաթար հիշատակված է 964 թ. հիմնադրված գորավարության հրամանատար եղած ժամանակ, այն դեպքում, երբ Չաուշի արձանագրության Մելիասը գորավար է՝ որպիսին եղել է առաջին Մելիասը: Ի դեպ, կարելի է ընդունել, որ երկու հեծյալները ներկայացնում են հորն ու որդուն, և որ նրանք ոչ այլ ոք են, եթե ոչ առաջին Մելիասը և Գեորգիոսը, հավանաբար, նրա որդին: Մենք համոզված չենք, որ հեծյալները կարող էին նկարված լինել միևնույն տարեթվին, ինչ Փոկասի կայսերական ընտանիքը: Ակնհայտ է, որ չի կարելի նկարներից ելնելով դատել այն մասին, թե ըստ կատարողական արվեստի կարող է արդյոք երկու խմբի միջև այդտեղ զանազանություն լինել: Ինչ վերաբերում է արձանագրություններին, տարբերությունը միանգամայն ակնհայտ է: Նիկիփորի արձանագրության տառերը և ուղղագրությունը, որոնք մեծ չափով զիջում են Մելիասի տառերին և ուղղագրությանը, ի հայտ են բերում այլ ձեռագիր: Մելիասի արձանագրությունը կոչ է, որի հեղինակն անձամբ ինքն է (*τον σον δονλον* [քո ծառա]), այն դեպքում, երբ Նիկիփորի արձանագրությունը նրա նախաձեռնությունից չի ելնում (*τους αιφεβεις ημον βασιλης* [աղավաղված՝ *τους εισεβεΐς ημών βασιλεις*]՝ մեր բարեպաշտ թագավորներին): Այս հանգամանքը ենթադրել է տալիս, որ հենց առաջին Մելիասն է կենդանության օրոք, այն է՝ մինչ 934 թ. փորագրել տվել իր՝ իբրև եկեղեցու նվիրատուի կամ նույնիսկ հիմնադրի և որդու ու ժառանգորդի նկարը, այն դեպքում, երբ կայսերական խմբի նկարները կարող էին փորագրվել ավելի ուշ՝ 964 թ., նույն վանքի տարածաշրջան՝ իր երեխաների հետ կայսրուհու կատարած այցի առիթով: Ամեն դեպքում, երկու հեծյալներից մեկն, անտարակույս, Գեորգիոս Մելիասն է՝ Ցամանդոսի, Մոպսուեստիայի և Անագարբայի գորավարը: Նա հաջորդել է իր հորը Լիկանդոսի նրա բանակաթեմում և այն կառավարել 934-963 թթ.: 964 թ. Կիլիկիայի մի մասի նվաճման հետևանքով՝ նրա բանակաթեմը ձևափոխվել է, և նա նշանակվել է Ցամանդոսի միացած այս մասի ղեկավարը կամ գորավարը: [Հովհաննես I] Չմշկիկը, որը Նիկիփորի գահակալության օրոք սխուրթի դոմեստիկոս էր, գահ

բարձրանալով նեթ այս պաշտոնը վստահել է Մելիասին: Իբրև այդպիսին է նա գոհվել 973 թ.: Գոյություն ունեն Լիկանդոսի անունը կրող երկու այլ կնիքներ. մեկը պատկանում է վեստեսի դատավոր բնութագրված ոմն Պետրոսի, մյուսը՝ Լիկանդոսի բանակաթեմի պրոտոնոտար կոչված ոմն Դավթի⁴³: Այն ամենից, ինչ հենց նոր ասացինք, հետևում է, որ այս կնիքները պետք է վերաբերվեն X դարի առաջին կեսին՝ նախքան 964 թ.: Առասպելից գատ հայտնի է նաև մեկ այլ կնիք. *Ανθιμ(ιω) β(ασιλικω) σπαθ(αρο)κανδ(υδ(ατω) επί τ(ων) οίκι,ακ(ων) κ(αι) ατ(πρωτο)νοτ(αρι ω) Δικανδ(ου)*⁴⁴. [Անթիմիոսին, թագավորական սպաթարոկանդիդատին՝ սեփական [տիրություն] և Լիկանդոսի պրոտոնոտարին:]

Այս կնիքի սեփականատերը կայսերական տիրությունների սպաթարոկանդիդատ է և միաժամանակ Լիկանդոսի պրոտոնոտար: *οικιακά* բառը հարկ է վերաբերել Մելիտենեի տարածաշրջանին, որը Հովհաննես Կուրկուսը նվաճել էր 927 թ. և հայտարարել *κουρατωρία*՝ կայսերական տիրույթ⁴⁵: Այսպիսով, Անթեմիոսը, որն այս տիրույթի կառավարիչն էր, միաժամանակ ստացել էր Լիկանդոսի հարևան բանակաթեմում հարկերը գանձելու հանձնարարություն: Հետևաբար՝ նրա կնիքը վերաբերում է 934-964 թթ.: 964 թ. Մելիտենեին միացած Լիկանդոսն ընդգրկվել է կատեպանությունում, որի առաջին կառավարիչը, թվում է, թե եղել է Վասիլ Մխիթարը: Մխիթարի ընտանիքը սերում էր հայկական Հանձիթ տարածաշրջանից և հայտնի էր Նիկիփոր [II] Փոկասի ու [Հովհաննես I] Զմշկիկի գահակալությունից ի վեր: Ըստ Մատթեոս Ուռնայեցու՝ [Հովհաննես I] Զմշկիկը ժառանգորդներին՝ Վասիլին և Կոստանդինին ուղարկել էր Մխիթարի մոր մոտ Հանձիթ, որպեսզի նրանք ապաստանեն վանքում՝ նրանց մոր՝ կայսրուհու կողմից սպառնացող վտանգից փրկվելու համար: Այս պատմությունը, որն առնչվում է, ինչպես մենք ցույց կտանք այլ տեղում, կայսեր երեխաների բնակությանը Դրիզիոն (*Drizion*) վանքում 964 թ., վկայում է, այնուամենայնիվ, որ բյուզանդացիների համար Մխիթարը նշանավոր ավատատեր էր, և որ նրանք կարող էին, հետևաբար, նոր կազմավորված կատեպանությունը վստահել նրա ընտանիքի անդամներից որևէ մեկին, հավանաբար, նրա որդի Վասիլին: Ըստ այդմ՝ Վասիլի կառավարչության [և] կնիքի տարեթիվը կարելի է սահմանել 964-987 թթ. միջև՝ եթե հավատ ընծայենք Յահյա Անտիոքցու հաղորդած տեղեկությանը, ըստ որի՝ Բաղդադից ժամանելուց ի վեր Սկլերոսը տեսել է, որ Մելիտենեն գտնվում է հայազգի Կուլեյբայի ղեկավարության ներքո⁴⁶:

Վասիլին, ի դեպ, թվում է, թե եղել է Լիկանդոսի և Մելիտենեի՝ նոր միավորման առաջին և վերջին կատեպանը, ինչպես և Մելիասն է եղել Յամանդոսի, Մոպսուեստիայի և Անագարբայի կատեպանը: Ընդհանուր առմամբ, սահմանամերձ բանակաթեմերի սահմանների կայունությունը երաշխավորված չէր: Ստիպված լինելով դիմակայել թշնամիների զինաբախումներին՝ դրանց տարածքները հաճախ մերթաճում էին, մերթ նվազում: Տարսոնի և Մելիտենեի միջանկյալ տարածքում գտնվող քաղաքները հաճախ ձեռքից ձեռք էին անցնում: Քաղաքը գրավելը բավական դյուրին էր, իսկ պահելը՝ բավական դժվարին: Ուստի՝ բազմիցս է հաղորդվում այս

⁴³ [G.] Schlumberger, նշվ. աշխ., էջ 282:

⁴⁴ Նույն տեղում:

⁴⁵ Theoph. Cont., p. 416-417; Sym., p. 741; Georg., p. 908.

⁴⁶ Յահյան նրան անվանում է [անընթեռնելի]:

կամ այն քաղաքի գրավման մասին, սակայն մենք չենք տեղեկանում այդ նույն ժամանակաշրջանում թշնամու կողմից դրանց վերագրավմանը: Տասնմեկերորդ դարից ի վեր բանակաթեմերի կազմավորումը ենթադրում էր տրոհում, որն ավարտվել է նրանով, որ արևելյան սահմաններում այն իր տեղը զիջել է այլ համակարգի. բերդամրոցի, քաղաքի կամ տարածաշրջանի տիրակալ դառնալը գուցե դրանք դրանք դրսի կամ կատեպանի հրամանատարության ներքո դնելուն: Միաժամանակ կայսրությունը շարունակում էր իր կործանարար քաղաքականությունը, որը միտված էր հայ իշխաններին հարկադրելու լքել իրենց բնօրրանը և փոխաբեժել կալվածքներ ստանալ Եփրատից արևմուտք: Մի կողմից՝ Եփրատի, իսկ մյուս կողմից՝ Մեքաստիայից Տարսոն ձգվող շղթայի միջև ընդգրկված ընդարձակ տարածքը քիչ անց ծածկվել է հայկական [իշխանական] հարստությունների ցանցով: Նույն տասնմեկերորդ դարի վերջից նրանք են հոդ նախապատրաստել Կիլիկիայում հայկական պետության ստեղծման համար: Հայոց Եկեղեցու դիրքորոշումը թույլ չի տվել տեղափոխված իշխաններին և բնակչությանը ձուլվել բյուզանդացիներին՝ դառնալ հայ-հոռոմներ (ինչպես այդ տեղի էր ունենում մինչ այդ), որը միշտ հետևել է տարագիրներին: Այս ժամանակաշրջանում ազգությունը հավաստող հայտանիշը կրոնն էր, դավանանքը, որը հաշվի էր առնվում ավելի, քան լեզուն: Սկսած Մելիասի ժամանակներից՝ բյուզանդական բանակը բազմիցս առաջ էր ընթացել Մելիտենից դեպի Խլաթ, Վանա լճի ափերը: Եփրատի երկու կողմում գտնվող երկրամասերի միջև հաղորդակցությունը դառնում էր դյուրին: Հայ հոգևորականությունը հնարավորություն ուներ դյուրին մուտք գործել Մելիասի վերականգնած տարածաշրջան: Տարոնի տարածաշրջանի վանականներից մեկը՝ Մովսեսը, նախաձեռնություն ունեցող մի մարդ, գնացել է Լիկանդոս, այնտեղ կառուցել մի վանք, որտեղ «հաստատել է լավ ղեկավարվող հաստատություն՝ տարբեր բազմագիտակություն ունեցող եղբայրների և գիտնականների բազմությամբ»: «Աստծո այս մարդը դարձել է բարերարությունների հեղինակ արևմտյան ամբողջ երկրի համար՝ այդտեղ բազմապատկելով կրոնական միաբանությունները և հանդես գալով իբրև մեր կրոնի պահապան»: Մովսեսի վանքը հիմնադրվել է «ի Լիկանտիոն աշխարհին, ի Նահիրենար տեղիս, ի Կարբերդ գավառին»⁴⁷: Այս ճշգրտումները վկայում են, որ պատմիչը, որին մենք պարտական ենք դրանց համար, քաջատեղյակ է Լիկանդոսում Մովսեսի գործունեությանը: Մի դարը նշանավորում է նոր առաջընթաց Հայաստանում վանական կյանքի և հետևաբար՝ մտավոր կյանքի պատմության մեջ, որի վանքերը գրեթե բացառիկ կրթա-մշակութային կենտրոններ էին: Աբասի (929-953), Աշոտ [III]-ի (953-977) և Սմբատ [II]-ի (977-989) գահակալության օրոք Հայաստանը թևակոխել է խաղաղության և բարգավաճման ժամանակաշրջան, մասնավորապես, Բագրատունիների թագավորության սահմաններում: [Իրադարձությունների] ժամանակակից պատմիչ Ասողիկը թողել է այն վանքերի նկարագրությունը, որոնք այդ ժամանակաշրջանում բարգավաճում էին, ինչպես նաև ամենահռչակավոր բազմագիտակների անունները: Բյուզանդիայից վտարված հայ վանականները նշանակալից մասնակցություն են ունեցել այս շարժմանը: Հանդուրժողությունը քրիստոնեական մեծ կայսրության առաքինություններից չէր: Մի դարից ի վեր նա սկսում է հալածել բոլոր այլադավաններին և առաջին հերթին՝ հայերին: Նրանց

⁴⁷ Ասողիկ, նշվ. աշխ., էջ 175:

նկատմամբ գործադրվող բռնությունն ընդունել է այնպիսի ձևեր, որոնք ամենևին պատիվ չէին բերում խելամիտ քաղաքականությանը: Հեռու լինելով իր նպատակին հասնելուց՝ այն, ընդհակառակը, հրահրել է վճռական հակազդեցություն: Իր իրավունքները, իր և իր ժողովրդի գոյությունը պաշտպանելու համար՝ Հայոց Եկեղեցին զինվել է: Կայսրության հռչակած պայքարը՝ իր իսկ համար ունեցել է կործանարար հետևանքներ: Այն հայերին խոտորելու էր և վանելու կայսրությունից, դրդելու նրանց կենտրոնանալ Տարսոնում անկախության դրոշմ պարզելու գաղափարի վրա: Ուստի՝ կայսրությունը միայն ցամաքեցրել է դարեր շարունակ իր զինվորական փառքն ապահովող աղբյուրը:

Հայոց Եկեղեցու հայրապետները՝ Անանիա [Ա Մոկացին] (943-968) և Խաչիկ [Ա Արշարունին] (972-991) հոգացել են բնակչության հոգևոր կարիքները՝ բնակչություն, որին կտրել էին իր հողից՝ կայսրության տարածքում վերաբնակեցնելու համար և ջանում էին նաև նրան անջատել Հայոց Եկեղեցուց: Գլխավոր քաղաքներում՝ Մեբաստիայում, Լարիսայում, Տարսոնում, Լիկանդոսում, Անտիոքում նրանք հիմնադրել են հայկական թեմեր⁴⁸: Հույն հոգևորականությունը չէր կարող, անտարակույս, ողջունել Հայոց Եկեղեցու այս ձեռնարկումները: Նա ավելի է շեշտել իր թշնամանքը, որն արտահայտվել է գրավոր գրոհների, բանավեճերի տեսքով: Կաթողիկոս Խաչիկ [Ա Արշարունու] երկու նամակ-պատասխանը՝ հղված համապատասխանաբար՝ Մեբաստիայի և Մելիտենեի մետրոպոլիտներին⁴⁹, հստակ պատկերացումներ են տալիս այն ժամանակ երկրի հոգևոր կյանքում տիրող անողորմության, անհաշտելիության մասին: Անհարկի է կասկածի ենթարկելն իսկ կրոնական այն անկեղծությունը, որով վիճաբանող կողմերը պաշտպանում էին իրենց դավանանքը: Մակայն չի կարելի նաև քողարկել, որ իրեն զգալ էր տալիս հատկապես ազգային զգացողությունը, որը գործում էր և պայքարում այդ ձևով և նշանավորում, այսպիսով, շրջադարձ հայ-բյուզանդական հարաբերություններում:

*Ֆրանսերենից թարգմանեց՝
պատմական գիտությունների թեկնածու
Վարուժան Պողոսյանը*

⁴⁸ Նույն տեղում, էջ 202, էջ 258: Այստեղ «Մուլնդայ»-ը պետք է կարդալ «Լուկնդայ», ինչպես ակնհայտ է դառնում ըստ «Լուլընդայ»-ի տարբերությունների:

⁴⁹ Նույն տեղում, էջ 202-243; Le livre des lettres, p. 302.